

The Study of Pattani Legends: Historical Dimension and Southern Culture

Kaimook Uttayawalee

M.A.(History), Lecturer

Department of History and Art, Faculty of Humanities and Social Sciences

Prince of Songkla University

E-mail : ukaimook@bunga.pn.psu.ac.th

Abstract

The legends of Pattani, particularly in Malay manuscripts, are data describing the history for example, Sejarah Kerajaan Melayu Patani, Hikayat Kedah. The contents of these manuscripts are very valuable for the study of Pattani from its foundation time to Ratanakosin period. Besides, these legends can give additional information about the history of Siam and those of other cities on the Malay Peninsula. As these legends were based on local Malays' natives and foreigners' records, they give different views and reasons about historical events.

Keywords: Pattani legend, Pattani history, southern culture, southern history

การศึกษาตำนานเมืองปัตตานี: มิติทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมภาคใต้

ไข่มุก อุทยาวลี

ศส.ม. (ประวัติศาสตร์), อาจารย์

ภาควิชาประวัติศาสตร์และศิลปะ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

บทคัดย่อ

ตำนานเมืองปัตตานี เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่อธิบายความเป็นมาของราชอาณาจักรปัตตานีในยุคประวัติศาสตร์ การบันทึกตำนานเมืองปัตตานีเป็นการรวบรวมเบื้องต้นจากการศึกษาประวัติศาสตร์ปัตตานีประเภทเอกสารภาษามลายูถิ่น เช่น ซือณาเราะห์ กรือราฮาอันมลายู ปัตตานี อิกายัดเกด๊ะ เป็นต้น เนื้อหาของตำนานมีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ปัตตานีในยุคการสร้างเมืองปัตตานีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ความสำคัญของตำนานยังเป็นข้อมูลเพิ่มเติมสำหรับศึกษาประวัติศาสตร์ไทยกับเมืองต่าง ๆ บนแหลมมลายู การที่ตำนานเมืองปัตตานีเขียนจากมุมมองมลายูท้องถิ่น และเรียบเรียงจากหลักฐานมลายู รวมทั้งบันทึกชาวต่างชาติ ย่อมให้แง่คิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ปัตตานีที่เขียนถึงความหลากหลายในการอธิบาย และให้เหตุผลต่อประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา

คำสำคัญ: ตำนานเมืองปัตตานี, ประวัติศาสตร์ภาคใต้, ประวัติศาสตร์ปัตตานี, วัฒนธรรมภาคใต้

บทนำ

ตำนานเมืองปัตตานี เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ซึ่งในอดีตเคยเป็นอาณาจักรลังกาสุกะที่ตั้งบนแหลมมลายู ข้อมูลประวัติศาสตร์จากตำนานเมืองปัตตานีมีนัยสำคัญ แสดงมิติของประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมภาคใต้ตอนล่าง ในด้านประวัติศาสตร์ ตำนานเมืองปัตตานีเป็นหลักฐาน ข้อมูลการบันทึกประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นจุดเริ่มต้น

พัฒนาการความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมของอาณาจักรปัตตานี ขณะที่ในด้านวัฒนธรรม ตำนานเมืองปัตตานีเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่สะท้อนแง่คิด และมุมมองจากท้องถิ่น อาทิ เรื่องวิถีชีวิตชาวเมืองปัตตานี ความสำคัญของวัฒนธรรมมลายูถิ่นในบริบทของประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมภาคใต้ ในบทความนี้เป็นการศึกษาเบื้องต้นโดยมีจุดประสงค์ในการศึกษาตำนาน

เมืองปัตตานีร่วมกับเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับบริบททางประวัติศาสตร์ในประเด็นดังนี้ ความสำคัญของเมืองปัตตานีในสมัยประวัติศาสตร์ประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีจากตำนาน และเนื้อหาตำนานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในแง่วิถีชีวิตชาวมลายูท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีในตำนานเมืองปัตตานี

ตำนานเมืองปัตตานีเท่าที่มีการศึกษารวบรวมเบื้องต้น นักประวัติศาสตร์กล่าวถึงตำนานเมืองปัตตานีมีหลายสำนวน แต่ละเรื่องมีสาระต่างกันในรายละเอียดเนื้อหาส่วนใหญ่กล่าวถึงความเป็นมาในอดีตเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมือง ฉบับสำนวนไทยใช้ชื่อว่า ประวัติเมืองปัตตานีซึ่งทางคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยได้ชำระในปี พ.ศ. 2515 ตำนานปัตตานีฉบับพระศรีบูรุษต่อมานายอนันต์ วัฒนานิกกร นำมาพิมพ์เผยแพร่ตำนานเมืองปัตตานีฉบับที่อิบรอฮีม ซุกรี เขียนและหะสันหมัดหมาน นำมาแปล ตำนานปัตตานีฉบับภาษาอังกฤษรวบรวมโดย Teeuw A. and David K. Wyatt ในชื่อ Hikayat Patani พิมพ์ในปี ค.ศ.1970 ตำนานเมืองปัตตานีทำให้เห็นพัฒนาการในอดีตของปัตตานีที่ผ่านมีทั้งด้านวัฒนธรรม การปกครอง ความสำคัญในฐานะเมืองท่าที่สำคัญ ดังนั้นเนื้อหาของตำนานจึงอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของปัตตานีในฐานะเมืองที่เคยรุ่งเรืองในอดีต

ระยะเวลาการรวบรวมตำนานเมืองปัตตานีดังกล่าวอยู่ในราว พ.ศ. 2500-2515 ซึ่งเป็นตำนานที่เรียบเรียงจากผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีจากชาวมลายู ภาครัฐบาล (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์) ข้าราชการท้องถิ่นของปัตตานี และนักประวัติศาสตร์ชาวต่างประเทศที่สนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของหัวเมืองแห่งนี้ ตัวอักษรยาวี ใช้ชื่อในภาษามลายูว่า ซือณาเราะห์ กือรามาอันมลายู ปัตตานี ผู้เขียนคือ อิบรอฮีม ซุกรีที่รัฐกลันตัน ต่อมาผู้สนใจค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเมืองปัตตานี จึงมีการแปลเป็นฉบับภาษาไทยพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2525 โดยการสนับสนุนของศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี (อิบรอฮีม ซุกรี, 2525, 1-2) ตำนานเมืองปัตตานีฉบับที่พระศรีบูรุษรวบรวมขึ้นไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นร่วมสมัยเดียวกันแต่คงรวบรวม

ภายหลังจากฉบับภาษามลายูอักษรยาวี เพราะเนื้อหาภายในตำนานเองได้กล่าวถึงที่มาของการรวบรวมว่าในขั้นต้นเป็นข้อมูลจากหนังสือมลายู ในชื่อ "อะคาเยเกด๊ะ" (หรือ อิกายัตเกด๊ะ)(พระศรีบูรุษ, ม.ป.ป, 2) ส่วนภาษาไทย ฉบับคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ เรียบเรียงใน พ.ศ. 2515 ต้นฉบับไม่แพร่หลายในปัจจุบัน ตำนานเมืองปัตตานีฉบับภาษาอังกฤษรวบรวมใน พ.ศ. 2513 โดย Teeuw A. and David K. Wyatt เป็นการรวบรวมประวัติศาสตร์เรื่องราวของปัตตานี โดยพยายามสะท้อนให้เห็นปัตตานีจากพื้นฐานของท้องถิ่น ความสำคัญของการศึกษาตำนานเมืองปัตตานีสามารถเพิ่มเติม ข้อมูลสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยกับเมืองต่างๆ บนแหลมมลายู เพราะข้อมูลในพงศาวดารไทยกล่าวถึงประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีไว้น้อยมากและเนื้อหาการเขียนพงศาวดารไทยก็มักมีการอธิบายบนพื้นฐานของแนวคิดทางการเมืองและวัฒนธรรมของไทยพุทธ ในขณะที่ตำนานท้องถิ่นจะเป็นการสะท้อนภาพในอีกแง่มุมหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาปัตตานีในทัศนะของคนท้องถิ่นมีข้อมูลที่หลากหลายในการอธิบาย และการให้เหตุผลต่อคำอธิบายถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ต่างจากข้อมูลของเอกสารพงศาวดารไทย นอกจากนี้การศึกษาประวัติศาสตร์จากหลักฐานดังกล่าว นักประวัติศาสตร์ศึกษาข้อมูลโดยแยกแยะความมีอคติทางเชื้อชาติ ศาสนา อุดมการณ์การปกครองตลอดจนความเชื่อ ค่านิยม โดยมุ่งศึกษาถึงรากฐานที่มาของการสร้างประวัติศาสตร์จากท้องถิ่น (Teeuw & Wyatt, 1970, 289-297) ดังนั้นการศึกษารวบรวมตำนานเมืองปัตตานีเท่าที่ผ่านมาจึงเป็นพื้นฐานของความเข้าใจข้อมูลประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นของการวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมของดินแดนต่าง ๆ ในแหลมมลายู โดยเฉพาะเมืองปัตตานี

คำอธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จากตำนานเมืองปัตตานี

ตำนานเมืองปัตตานีได้อธิบายถึงอดีตที่ดินแดนมลายูก่อนเกิดอาณาจักรของปัตตานีว่า ดินแดนมลายู ซึ่งเป็นแหลมยื่นไปทางตอนใต้ของเอเชีย ตอนเหนือติดต่อกับแผ่นดินสยามและปลายสุดของมลายูรวมไปถึง เกาะสิงคโปร์ แหลมมลายูแบ่งเป็น 2 ภาค คือ ภาคเหนือและภาคใต้ ภาคเหนือเริ่มจากคอคอดกระจรดเขต

จังหวัดต่างๆ ของไทย เช่น สตูล สงขลา ยะลา และไปถึง นราธิวาส ส่วนตอนใต้เริ่มตั้งแต่จังหวัดต่างๆ ของไทยไปจนถึงเกาะลันคาปอร์ เช่น เคดาห์หรือไทรบุรี ปลิส ตรังกานู ปะหัง เปเร สลังงอร์ นคร์เซ็มบิลัน ยะโฮร์ ปันง ลิงคอปอร์

มลายูในอดีตรับวัฒนธรรมอินเดีย มีชาวฮินดูเดินทางมาอยู่อาศัย และค้าขายอาศัยปะปนกับชาวสยาม และชาวมลายูพื้นเมือง อิทธิพลของอารยธรรมอินเดียต่อดินแดนแถบนี้ปรากฏให้เห็นจากหลักฐานเกี่ยวกับการเผยแพร่วัฒนธรรมด้านศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ อาณาจักรโบราณที่กล่าวถึงเป็นอิทธิพลการรับอารยธรรมฮินดู เช่น อาณาจักรตามพรลิงค์ การาสี (ครหิ) ตักโกลา และเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะความรุ่งเรืองของตามพรลิงค์ หรือนครศรีธรรมราช (ลิกอร์) สะท้อนการรับเอาศาสนาพุทธต่อการปกครองและวัฒนธรรมด้านต่างๆ เป็นอย่างดี ความสำคัญของศาสนาอันมาจากอินเดียต่อดินแดนดังกล่าวทำให้ชาวฮินดูเข้ามาอาศัยในดินแดนแถบนี้ โดยได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ขณะเดียวกัน อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ยังช่วยเสริมพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์ผู้ปกครองให้เป็นที่น่าเกรงขามต่อ บ้านเมืองต่างๆ อิทธิพลของพุทธศาสนายังแพร่เข้าไปยังดินแดนตอนเหนือในแหลมอินโดจีนอันเป็นที่ตั้งของสยามด้วย ดินแดนสยามยังได้มีความสัมพันธ์เป็นอย่างดีต่อเมืองต่างๆ ในแหลมมลายู และขยายอิทธิพลลงสู่ตอนใต้ ทำให้เกิดการผสมผสานกันระหว่างคนในสองวัฒนธรรมหมายถึง สยาม-ฮินดู ตำนานอธิบายว่าในที่สุดอำนาจของชาวฮินดูในดินแดนมลายูก็ตกอยู่ที่อิทธิพลการปกครองของสยาม (ฮิบบรอฮิม ชุกกรี, 2525, 1; 2-5)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 8 อาณาจักรศรีวิชัยได้ขึ้นมา มีอำนาจทั้งแผ่นดินและทางทะเลไปทั่วเมืองของไทย และเหนือดินแดนมลายู (5) อาณาจักรศรีวิชัยได้มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นลำดับจนคริสต์ศตวรรษที่ 14 เริ่มเสื่อมอำนาจลง เพราะเมืองปาเลมบังอันเป็นศูนย์กลางการปกครองอาณาจักรตกอยู่ในอำนาจของอาณาจักรมัชปาหิต ซึ่งเป็นอาณาจักรแห่งใหม่ของชาวเริ่มมีอิทธิพลขึ้นใน ค.ศ.1377 และได้ขยายอำนาจยึดครองบางส่วนของมลายู การปกครองของมัชปาหิตต่อหัวเมืองมลายู มีการยอมให้กษัตริย์แต่ละเมืองปกครองกันเอง จนกระทั่งอาณาจักร

มัชปาหิตหมดอำนาจ เนื่องจากการพ่ายแพ้ของอาณาจักรอิสลามในดินแดนชวา ทำให้เมืองต่างๆ ในมลายูมีอิสระในการปกครองตนเอง (9-10)

ตำนานเมืองปัตตานีฉบับภาษามลายูอักษรยาวี กล่าวถึง ที่มาของชาวมลายูว่า เดิมบรรพบุรุษของชาวมลายูอยู่ที่เกาะเปรจา (อธิบายว่าน่าจะหมายถึง เมืองอะเจ หรือ อัจเจ ในเกาะสุมาตรา หรือที่สุมาตราเรียกว่า เปรจา-เปอรจา) ขณะที่บริเวณเกาะสุมาตรามีชาวฮินดูอาศัยร่วมด้วย ในบริเวณทิศตะวันออกและทิศเหนือของเกาะมีผู้คนอาศัย เรียกว่า ชนชาติยาคุน มีการดำเนินชีวิตเรียบง่ายไม่มีการปกครองแบบเมืองมีเพียงผู้นำของชุมชนบ้านเรือน มีอาชีพจับปลาการอยู่อย่างผสมกลมกลืนของชนยาคุนและฮินดู ทำให้มีการติดต่อเผ่าพันธุ์เรียกว่า ชาวมลายู (หมายถึงคนดี หรือคนที่ได้รับการสรรเสริญ) (7) ชาวมลายูในอดีตนับถือศาสนาพุทธและพราหมณ์ อันเป็นมรดกจากชาวฮินดู ในเวลาต่อมาเมื่อมีการขยายเผ่าพันธุ์ชาวมลายูมากขึ้น จึงอพยพไปสร้างบ้านเมืองบริเวณใกล้เคียงตามแหลมต่างๆ บนเกาะมลายู ภาคพื้นมหาสมุทรอินเดีย เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิก และมหาสมุทรอินเดียรวมทั้งริมฝั่งแผ่นดินใหญ่ของทวีปเอเชีย ก็ปรากฏว่าชาวมลายูไปตั้งหลักแหล่งอยู่ ดังนั้น ทำให้มีการเรียกหมู่เกาะทางทิศตะวันออกว่าหมู่เกาะมลายู เพราะเคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวมลายูโบราณ

ด้านการเผยแพร่ศาสนาอิสลามเข้ามาในมลายู มีที่มาจากเดิมศาสนาอิสลามจากคาบสมุทรอาหรับได้ขยายอิทธิพลสู่อินเดียและไปสู่มลายูโดยสันนิษฐานว่าเมืองแรกที่ศาสนาอิสลามไปถึง คือ เคดาห์ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 9 จน ค.ศ.1403 ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์มลายู ที่ครองมะละกา เข้ารีตศาสนาอิสลาม พระองค์มีพระนามว่า ราชาประโหมสุระ (เจ้าชายปรเมศวร) ผู้ครองเมืองมะละกา เปลี่ยนพระนามอย่างอิสลามว่า "สุลต่านมูฮัมหมัดซาห์" และต่อมากษัตริย์เมืองเคดาห์พระนามว่า มหาวังสาก็เข้ารับศาสนาอิสลามและเปลี่ยนพระนามเป็น สุลต่านมันซูรซาห์ และนับตั้งแต่นั้นมาศาสนาอิสลามได้แพร่หลายไปสู่เมืองต่างๆ ในดินแดนมลายู และอาณาจักรใกล้เคียง (10-11)

การสร้างเมืองปัตตานี

ในหนังสือมลายูชื่อ อะคาเยเกด๊ะ กล่าวถึงประวัติของปัตตานีเชิงเรื่องเล่าต่อมาและมีเนื้อหาของเรื่องเกี่ยวกับประวัติของเมืองเคดาห์ (เกด๊ะ) สุลต่านเปอร์เซีย (ตำนานว่า อะหะนาสุลต่านโรม) (พระศรีบุรีรัฐ, ม.ป.ป., 2) อันเป็นที่มาก่อนสร้างเมืองปัตตานี เนื้อหาของตำนาน กล่าว ว่า ในสมัยพระนบีศาแลมัน (ก่อนพระนบีมะหมัด) รวม 2,000 ปีเศษ มีกษัตริย์กรุงโรม (ตำนานนี้กล่าวถึง โรม ในเรื่องราวขามโรงมหาวังสา หรือรายนามะระโฮวังซา คำว่า โรมในเมืองนี้ น่าจะหมายถึงเมืองหุ่ม หรือตุรกีโบราณ มุสลิมดินแดนอาหรับเคยเรียกตุรกีโบราณว่าเป็นอาณาจักรโรมัน มุสลิมขยายอาณาเขตเข้าสู่อินเดีย และผู้สร้างไทรบุรีน่าจะเป็นมุสลิมอาหรับ หรือคำว่า โรม อาจมาจากโรมวิสัยหรือแคว้นองคราษฏร์ในอินเดียผู้สร้างไทรบุรี น่าจะเป็นมุสลิมอินเดีย (ประพนธ์ เรื่องณรงค์, 2540, 26) มีความสัมพันธ์เป็นอย่างดีกับพระเจ้ากรุงจีน จึงต้องการส่งโอรสคือ อะหะนาสุลต่านโรม (พระเจ้าลูกเธอ กรุงโรม) ไปอภิเษกกับธิดากรุงจีนในภาษามลายู เรียกว่า ต่วนปัตตะรีบอสู (เจ้าหญิงองค์สุดท้าย) จึงตกลงนัดเดินทางไปรับพระธิดากรุงจีนมายังกรุงโรม โดยให้รายนามะระโฮวังซา ซึ่งเป็นพระเชษฐาสุลต่านโรมจัดสำเภา 300 ลำ พร้อมมอบกรีซ ชื่อจิตาสูปานิง เพื่อแทนพระองค์ไปครั้งนั้น

ขณะนั้นจีนเกิดกบฏ คือเชื้อพระวงศ์ ซึ่งคัดค้านการส่งพระธิดาให้คนต่างภาษา แต่พระเจ้ากรุงจีนไม่เชื่อฟังจึงเกิดการรบขึ้น ผู้คนล้มตายจำนวนมาก จากนั้นพระเจ้ากรุงจีนจึงส่งพระธิดาไปยังโรมพร้อมพี่เลี้ยงสองคน ระหว่างเดินทางเกิดพายุสำเภาอับปางจึงไปติดที่เกาะลังกาบุรี ซึ่งเวลานั้นเป็นป่าใหญ่ ตามตำนานหนังสือมลายูว่าเป็นที่อยู่ของครุฑ ฝ่ายมะระโฮวังซา ซึ่งพาโอรสเจ้ากรุงโรมเดินทางไปถึงทะเลเกิดพายุเรืออับปาง (ตำนานกล่าวว่า เกิดพายุเพราะอำนาจของครุฑเพื่อแก้ภัยทำลายการวิวิหามงคล) เรือบางลำก็รอดพ้น เรือโอรสเจ้ากรุงโรมแตกพระองค์ถูก คลื่นซัดไปเกาะลังกาบุรี ซึ่งเป็นเกาะเดียวกันกับพระธิดากรุงจีนไปพำนักอยู่ก่อนแล้ว ทั้งสองจึงได้พบกัน ต่อมาพระเจ้ากรุงจีนและพระเจ้ากรุงโรมได้ส่งเรือออกติดตามจนพบที่เกาะแห่งนี้ และส่งเรือรับนางกับโอรสเจ้ากรุงโรมมาทำพิธีอภิเษกให้ ส่วนรายนามะระโฮวังซาเมื่อเรือแตกก็ได้ขึ้นฝั่งที่เกาะกลางทะเลแห่งหนึ่ง

ชื่อว่าเกาะกาวิอยู่ทางทิศตะวันตกของปากน้ำไทรบุรี รายนามะระโฮวังซาได้พบว่าเกาะแห่งนี้เป็นแผ่นดินกว้างขวางใหญ่โต มีถ้ำอยู่หลายถ้ำ และรายนามะระโฮวังซาได้พำนักที่ถ้ำแห่งหนึ่งคือถ้ำคูนงฮิแย (พระศรีบุรีรัฐ, ม.ป.ป., 3-4; 5-7)

ในเกาะกาวิมีพันธุ์ไม้อุดมสมบูรณ์ และมีคนป่าอาศัยอยู่ตามหนังสือมลายูเรียกคนป่าเกาะนี้ว่า พวกฮาลี (หมายถึงยักษ์) มีการปกครองโดยหัวหน้าหนึ่งคน และคนป่าเหล่านี้เคยจับบริวารของรายนามะระโฮวังซา ครั้งหนึ่งได้รุกไล่ฆ่าชาวเรือไปถึงถ้ำของรายนามะระโฮวังซา รายนามะระโฮวังซาได้แสดงตนว่าเป็นตัวแทนของกษัตริย์จากโรมเพราะมีกรีซจิตาสูปานิงซึ่งเป็นกรีซศักดิ์สิทธิ์ที่สุลต่านมอบให้ ส่วนคนป่าเห็นดังนั้นจึงเกิดความยำเกรง ห้ามบริวารไม่ให้สู้รบกับรายนามะระโฮวังซาอีกต่อไป อยู่ต่อมารายนามะระโฮวังซาได้ไปเที่ยวตามเกาะที่ใกล้เคียง เห็นเกาะแห่งหนึ่งมีภูเขาและถ้ำอยู่ตรงกลาง เป็นที่รโหฐานกว้างขวางกว่าเกาะกาวิ เห็นควรให้สร้างเมืองเกาะนี้เดิมคนป่าเรียกว่า "บุลาคูนงฮิเยฮา" (ถ้ำไทร) จึงสร้างเมืองขึ้น ณ เกาะแห่งนี้ เมื่อแรกมีชาวป่านำสำรับดอกไม้ผลไม้ให้รายนามะระโฮวังซา จึงตั้งชื่อเมืองว่า "นครีเกด๊ะ" เป็นภาษาชวา แปลว่า เมืองมีเครื่องรองรับของกินคือเมืองไทรบุรี

รายนามะระโฮวังซาได้ปกครองเมืองกะด๊ะมาช้านานราว 20 ปี จนมีบุตรชาย 2 คน บุตรหญิง 1 คน บุตรชายคนที่หนึ่งคือ รายนามะหุด บุตรชายคนที่สองชื่อ รายนามะสุเลิม บุตรหญิงคนที่สามชื่อนางจายัน (เรื่องเดิม, 8) ในระยะเวลาเดียวกันของการตั้งเมืองกะด๊ะ ตำนานกล่าวถึงราชธานีเมืองหนึ่งที่มีที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือห่างไกลจากทะเลเจ้าเมืองมีพระนามว่าสมเด็จพระโพธิสัตว์ ครองเมืองทรายทอง เมืองนี้มีอำนาจมากกว่าเมืองต่างๆ จนเจ้าเมืองกะด๊ะต้องขอเป็นไมตรี และยอมส่งเครื่องราชบรรณาการต่อพระองค์ เมืองทรายทองนี้อาจหมายถึงกรุงสุโขทัยอันเป็นราชธานีโบราณ ชาวเมืองทรายทองเรียกเมืองกะด๊ะว่า เมืองไทร (ไทรบุรี)

บุตรชายคนโตของรายนามะหุดได้ออกสร้างบ้านเมืองใหม่ชื่อว่า เมืองแประ คำว่า แประ หมายถึง เงินเมืองเงินเพราะก่อนก่อสร้างเมืองรายนามะระโฮวังซาได้ยิงเกาทัณฑ์ที่ทำด้วยเงินไปตกในเมืองที่สร้างขึ้นนั้น จึงตั้งชื่อว่า อาหะปาแะแประ แปลว่า เมืองดอกเกาทัณฑ์เงิน ต่อมาสยามและแประได้มีการติดต่อค้าขายกับลูกเรือวานิชต่างประเทศจนชาวเลาลือไปถึงสุลต่านโรมว่า รายนามะระโฮวังซาได้พบเมืองใหม่

มะระโห้วงชายังมีชีวิตอยู่ได้สร้างเมืองใหม่ขึ้น จึงมีพระราชสาสน์ไปยังเมืองไทรบุรี ทูลเชิญรามมะระโห้วงชามายังเมืองโรมดั้งเดิม รามยาได้เดินทางกลับทั้งที่เป็นห่วงเมืองที่พระองค์ได้สร้างขึ้นใหม่แต่ก็เกรงว่าสุลต่านโรมจะขัดเคืองในภายภาคหน้า รามมะระโห้วงจึงตั้งบุตรชายคนที่สองครองเมืองกะตะแทนพระองค์ เรียกว่า รามกะตะ และสั่งให้รามกะตะสร้างเมืองใหม่เพื่อให้น้องสาวคนสุดท้ายคือ นางจายันปกครอง (9-10)

รามาสูลีมาได้ให้นางจายันเสียดายสร้างเมืองโดยให้ช่างพังชื่อ บือมออะตี ถ้าช่างนำไปถึงสถานที่ใดช่างนั้นร้อง ให้หยุดพักตรงนั้น และถือว่าเป็นชัยภูมิอย่างดีที่จะสร้างเมืองต่อไป เจ้าเมืองไทรได้มอบกริชจินดาสุปานิซึ่งเป็นกริชศักดิ์สิทธิ์มอบให้นางเป็นเครื่องป้องกันตัว และให้ถือเป็นเครื่องแสดงอำนาจเมื่อนางได้ออกกว่าราชการ ช่างบือมออะตีเดินทางไป 15 วัน และหยุด ช่างนั้นร้องสามครั้ง นางจายันจึงหยุดพำนัก (ตำนานกล่าวว่าสถานที่ที่นางหยุดพักมีชาวสยามมาตั้งบ้านเรือน เรียกว่าบ้านช่างให้ เมืองปัตตานี ในเขตอำเภอมะกรูด เดิมเป็นเขตแดนเมืองปัตตานี) ต่อมานางเห็นพื้นที่อยู่ห่างไกลทะเลจึงหยุดที่จะสร้างเมืองที่ช่างให้แล้วเดินทางไปยังริมทะเลแห่งหนึ่งพบกวางทรายจำนวนมากและค่างพักแรม รุ่งขึ้นได้เดินทางต่อ และพบกระจะมีขนขาวดุจสำลี ตาสีแดงดับทับทิม ไพร่พลได้ไล่ตามกระจะมีจนถึงหาดทรายตรงปะตานิ ปะตา แปลว่า หาดทราย นิง แปลว่า นี้ รวมคำว่า กระจะมีตัวนั้นได้หายไปไหนหาดทรายนี้) นางจึงตั้งเมืองชื่อว่า นครปัตตานี นางปลุกสร้างวังเป็นที่อยู่ขึ้นในครั้งแรกที่ตำบลกาเซะ (ในเขตอำเภอสะบารัง) ที่มาของชื่อเมืองนี้ตำนานตามกล่าวกล่าวว่า เมืองปัตตานีที่เรียกกันตามภาษาไทยนั้น เป็นเสียงแปลงไปจากภาษามลายูตัวหนึ่งคือ คำว่า นิง เป็นนี้ เท่านั้น ส่วนคำว่า ปะตาหรือปัตตา ไม่ผิดเพี้ยน เพราะมลายูตานีเรียกหาดทรายว่า ปะตา มลายูไทย เรียกว่า ปัตตา (12)

ประวัติเมื่อแรกสร้างเมืองปัตตานีในตำนานมลายูกล่าวถึงการแบ่งเขตแขวงการปกครองเป็น 6 แห่ง (มุเก็ม คือ แขวง) มีพวกศรีธรรมการของนางจายันแบ่งเขตแดนคือ หนองจิก จยามู ตะลูนัน ยาลอ รามันห์ ลือเงะ (ระเงะ) รวมอยู่ในปัตตานี นางได้แจ้งข่าวการจัดสร้างบ้านเมืองครั้งนี้ให้กับเจ้าเมืองไทรและเจ้าเมืองแปรจะได้ทราบ เจ้าเมืองทั้งสองได้ตั้งให้นางจายัน

เป็นรายา คือนางพระยาเจ้าเมืองปัตตานี นางพระยาไม่มีสามีที่ได้อภิเษก เพราะเห็นว่าตระกูลไม่ทัดเทียมกัน เวลานางออกกว่าราชการเมือง ก็ถือกริชจินดาสุปานิออกไปด้วยเสมอ ขุนนางคือพวกศรีธรรมการเกรงกลัวในอำนาจของพระนาง เพราะถือว่าเป็นเชื้อวงศ์แห่งสุลต่านโรม หลังจากนางปกครองเมืองปัตตานีได้หนึ่งปี ได้คิดตั้งเมืองบริวารขึ้น จึงได้ปรึกษากับดาโต๊ะประหม่ม ซึ่งเป็นกรรมการผู้ใหญ่ของเมืองปัตตานีว่า นางจะจัดสร้างเมืองใหม่ขึ้นในเขตของตำบลที่นางได้สะเรกเสกเกล้าครั้งเมื่อแรกจะขึ้นครองเมืองให้นามว่า นครประสมัช หรือหมายถึง ทรายทอง เพราะริมทะเลที่ทำพิธีสะเรกเสกเกล้ามีสีแดงสุกใสเหมือนสีทองคำ การตั้งเมืองเช่นนี้ นางไม่มีประสงค์จะตั้งให้พร้อมกับราชธานีใหญ่ทิศเหนือ ซึ่งตำนานหมายถึง อาณาจักรสุโขทัย ทำให้เจ้าเมืองไทรบุรีมีหนังสือมายังปัตตานีให้เปลี่ยนชื่อใหม่ เพราะขณะนั้นหัวเมืองตอนใต้เกรงอิทธิพลของเมืองทรายทอง อันหมายถึงสุโขทัย ดังนั้นนางพระยาดานีจึงเปลี่ยนชื่อเมืองที่ตั้งใหม่เป็นเมือง กะลันตัน (ชื่อเมืองนี้มีที่มาจากเหตุใดไม่ได้อธิบายไว้ในตำนาน) (15-16)

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองไทรบุรีกับเมืองทรายทอง ซึ่งน่าจะหมายถึงสุโขทัย เมื่อปัตตานีตั้งเมืองระยะแรกพบว่ามีการกล่าวถึงเมืองไทรบุรี ปัตตานีส่งเครื่องราชบรรณาการเป็นต้นไม้ทอง เงิน ไปถวายไปยัง "กรุงไทย" (เมืองทรายทอง-สุโขทัย) 3 ปีต่อครั้งมาตลอดนับ ตั้งแต่ นั้นมา เมืองปัตตานีได้มีผู้คนเพิ่มมากขึ้น เช่น มีไทยและจีนมาปลุกบ้านเรือนอาศัยอยู่ (16)

นางพระยาดานีไม่มีบุตรสืบสายตระกูลจึงได้ไปขอบุตรของเจ้าเมืองไทรบุรีอันเกิดจากคุณะ (บุตรหม่อมห้าม) ซึ่งแม่เป็นเชื้อสายชาวปา (ฮาฮี ตำนานหมายถึงยักษ์) ชื่อว่า ตนกูชโยง เมื่อพระยาดานีได้ถึงแก่อนิจกรรมพวกศรีธรรมการได้ยกให้ตนกูชโยงเป็นเจ้าเมืองปัตตานี เรียกว่า "ราชาชโยง รามปะตานิ" ตำนานกล่าวถึงราชาชโยง ว่าเป็นยักษ์ชอบกินเนื้อมนุษย์ มีการลงโทษผู้กระทำผิดด้วยความรุนแรงคือ ให้ประหาร ฆ่าผ่าอก และนำหัวใจตัดมากินจนทำให้คนในเมืองพากันหวาดกลัว และราชาชโยงไม่พอใจเจ้าเมืองไทรบุรีองค์ใหม่ ซึ่งเป็นบุตรจากรานี ทำให้เมืองไทรบุรีและปัตตานีในขณะนั้นมีความสัมพันธ์กันไม่ดี ดังเช่นสมัยของนางพระยาดานีองค์แรกราชาชโยงได้คิดตั้งวังใหม่ที่หนองจิก (ปัจจุบันคือ

ตำบลตาโต๊ะ บ้านตุง) และคิดแข็งเมืองกับสุโขทัย คือไม่จัดส่งบรรณาการดั้งเดิมอย่างที่เคยทำมาก่อนหน้า (เรื่องเดิม, 17-18) เจ้าเมืองไทรบุรีได้ห้ามปรามการข่มเหงราษฎรและให้ส่งบรรณาการ แต่ราชาธิโยงไม่เชื่อฟัง ครั้งนั้นเจ้าเมืองไทรบุรี จึงคิดกำจัดเจ้าเมืองปัตตานี โดยมีหนังสือไปยังพระเจ้ากรุงไทยขอให้ส่งกองทัพสมทบกับเมืองไทรบุรีปราบปรามกองทัพไทยและไทรบุรียกมาประชิดเมืองปัตตานีและล้อมวังหนองจิก ราชาธิโยงหนีไปอยู่ที่กรือเซะ และหลบหนีออกจากเมืองเวลากลางคืน ต่อมาชาวเมือง และพวกศรีตะวันกรมการเมืองปัตตานี จึงพร้อมใจ เชิญแม่ทัพที่ยกมานั้นเป็นเจ้าเมือง (ซึ่งแม่ทัพที่ยกมานั้นคือ บุตรของพระยาไทย) เมื่อครองเมืองปัตตานีมีพระนามว่า ราชยา มันตรีกะตะ (หมายถึงเจ้าราชวงศ์เมืองไทย) เจ้าเมืององค์นี้ปกครองปัตตานีจนถึงแก่อนิจกรรม และมีบุตรชายคนหนึ่งได้ครองเมืองต่อมา (20)

ส่วนราชาธิโยงเมื่อจากปัตตานีได้ไปอาศัยในแขวงเมืองแปะ และได้อยู่กับชาวสวนซึ่งนับถือศาสนาพุทธ มีบุตรชื่อนางลิตีคุณิง (นางผิวเหลืองหรือเรียกอีกนามว่า นางเจ๊ะลิตี) เมื่อราชาธิโยงใกล้จะตายจึงเล่าเหตุการณ์ให้ นางฟัง และให้นางไปบอกเหตุการณ์ให้เจ้าเมืองแปะทราบ นางได้ทำตามที่ได้เป็นบิดาได้สั่งไว้ ครั้นเจ้าเมืองแปะทรงทราบจึงรับนางลิตีคุณิงไว้เป็นญาติวงศ์ ต่อมาเจ้าเมืองปัตตานีได้ป่วยถึงแก่อนิจกรรม เจ้าเมืองไทรยังไม่ทันที่จะเลือกผู้ครองเมืองต่อ เจ้าเมืองแปะทราบข่าวจึงคิดจะให้นางลิตีคุณิงออกไปครองเมืองปัตตานีสืบต่อตระกูลต่อไป เพราะเห็นว่าเดิมเมื่อสร้างเมืองปัตตานีผู้หญิงเป็นเจ้าเมืองมาได้ช้านานยิ่งกว่าผู้ชายที่ได้เป็นเจ้าเมืองในชั้นหลัง เจ้าเมืองแปะจึงมีหนังสือไปยังเจ้าเมืองไทรแจ้งเหตุที่ได้รับเลี้ยงนางลิตีคุณิงบุตรราชาธิโยงมาเลี้ยงไว้ และขอให้ นางนั้นได้เป็นเจ้าเมืองปัตตานีต่อไป (เรื่องเดิม, 22) เจ้าเมืองไทรยินยอม นางเจ๊ะลิตีได้ครองเมืองปัตตานี ต่อมาพระนางได้แต่งงานกับบุตรเจ้าเมืองมะละกา ในสมัยของพระนาง กล่าวถึงพระนางและพระสวามีได้นับถือพุทธศาสนา เวลานั้นเมืองปัตตานีมีราษฎรที่นับถือทั้งศาสนาพุทธและอิสลาม สมัยที่พระนางครองเมืองปัตตานีอยู่อย่างสงบสุข (21-22)

กล่าวได้ว่าเรื่องราวประวัติศาสตร์เมื่อแรกสร้างเมืองปัตตานีจากตำนานนี้เรียบเรียงจากตำนานเมืองอิทายัดเกด๊ะ มีการอธิบายเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์

ของกำเนิดเมืองตอนใต้แถบสมุทรสาคร คือเมืองไทรบุรีแปะ ปัตตานี กลันตัน อันสืบเชื้อสายจากต้นสายสกุลราชยามะระโฮวังษา ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์จากสุลต่านโรม (น่าจะหมายถึง สุลต่านเปอร์เซีย) ทั้งสี่เมืองปกครองอย่างบ้านพี่เมืองน้อง คือมีการปกครองสืบทอดกันตามสายโลหิตและวงศ์วานเดียวกัน เมืองไทรบุรีซึ่งเป็นเมืองปฐมวงศ์ของราชยามะระโฮวังษา มีบทบาทในการปกครองเมืองแปะ กลันตัน ปัตตานี ดังจะเห็นจากเหตุการณ์การแต่งตั้งเจ้าเมืองปัตตานี ซึ่งสร้างภายหลังไทรบุรีและแปะ ความผูกพันนี้ในตำนานประวัติศาสตร์อาจเป็นการชี้ให้เห็นร่องรอยของสายสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์และชาวเมืองทางด้านเชื้อชาติในอดีตที่ยาวนาน ทำให้หัวเมืองดังกล่าวเป็นเสมือนบ้านพี่เมืองน้องกันมา และในขณะเดียวกันหัวเมืองทั้งสี่ได้เกรงอิทธิพลของรัฐที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ตอนเหนือ คือ สุโขทัย ดังจะพบการกล่าวถึงการส่งบรรณาการแก่สุโขทัย และขณะเดียวกันสุโขทัยก็แผ่อำนาจในการแทรกแซงในกรณีเมืองใดไม่ยอมสวามิภักดิ์

ในตำนานเมืองปัตตานีฉบับชื่อฉาเราะห์กรือราม่าอันมลายู ปัตตานี กล่าวถึง การสร้างเมืองปัตตานีและราชวงศ์ปัตตานีอีกจำนวนหนึ่งคือ กล่าวถึงถิ่นเดิมของมลายูมีชาวสยามอาศัยอยู่ จากนั้นมีชาวมลายูจากเกาะสุมาตราเดินทางไปตั้งแหล่งอาศัยริมฝั่งทะเลและสามารถมีอำนาจในหัวเมืองตอนใต้ เช่น ลิงโคปร์ มะละกา แต่อำนาจของชาวมลายูยังไม่ครอบคลุมไปถึงตอนเหนือ ชาวสยามยังคงมีอำนาจในดินแดนตอนเหนือ เช่น ปะหัง เคดาห์ กลันตัน ปัตตานีและหัวเมืองอื่นๆ โดยมีศูนย์กลางที่นครศรีธรรมราช หรือเมืองลิกอร์ (ฮิรอนิม ซุกี, 2525, 12) ชาวสยามปกครองเมืองปัตตานี ครั้งแรกคือเขตปาราวัน ซึ่งที่น่าจะถูกคือพระวังหรือคำที่หมายถึงพระราชวัง อันเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณ มีซากกำแพงเมือง คูเมืองปรากฏอยู่ในเรื่องเมืองตานีชื่อเมืองเรียกเมืองกอดามะลิษฐ์ มีกษัตริย์ปกครององค์สุดท้าย พระนามว่า พระยาโกโรปา ในสมัยรัชกาลกษัตริย์องค์หนึ่ง คือ สมัยพระยาโกโรปาปรากฏการกล่าวถึงชาวมลายูเดินทางจากเมืองตอนใต้มาและเกาะสุมาตราอาศัยริมฝั่งทะเลของเมืองนี้ ชาวสยามไม่นิยมตั้งบ้านเรือนริมทะเลทำให้ชาวเมืองเดิมที่เป็นชาวสยามไปตั้งถิ่นทำกินอื่น ทำให้พลเมืองลดลง ขณะ

ที่ชาวมลายูมีพลเมืองเพิ่มขึ้น เมืองนี้มีการติดต่อค้าขายทางทะเลและเหมาะแก่การเทียบเรือสินค้าทำให้เศรษฐกิจของเมืองมีพื้นฐานจากการค้าเป็นหลัก

ที่มาของชื่อเมืองในชื่อฉะบะระห์ กรือราผะอัน มลายู ปัตตานี กล่าวไว้ต่างจากตำนานมลายูเรื่องแรกคือกล่าวถึงชายชราชาวมลายูชื่อดานี เป็นชาวประมงชาวบ้านเรียกกันว่า บาบปา หรือปะตานี ต่อมาหมู่บ้านนี้มีคนอยู่มากขึ้นคนจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า "ปะตานี" ในอดีตชาวบ้านปะตานีมีอาชีพจับปลาตามริมฝั่ง โดยไม่จำเป็นต้องแล่นเรือไปกลางทะเล มีการทำนาบนที่ดินดอน หมู่บ้านมีลำคลองกรือเซะเป็นเส้นทางให้เรือแล่นออกทะเล ขณะที่คนในเมืองกอดตามะลิขัยมีคนอยู่น้อยลง เพราะผู้คนไปทำมาหากินนอกเมือง เจ้าเมืองชื่อรายาศรีรังสา ได้ย้ายมาสร้างเมืองใหม่และพร้อมทั้งสร้างพระราชวังใกล้หมู่บ้านปะตานี เมืองที่สร้างใหม่มีคลองเพื่อนำเรือออกทะเล คลองนี้ชื่อว่าคลอง ฟาบีรี (เดิมชาวบ้านเรียกคลองแห่งนี้ว่า คลองสุโขงแปแปรี) เมืองกอดตามะลิขัยได้กลายเป็นเมืองร้างไป และให้ชื่อเมืองที่สร้างใหม่ว่า "ปะตานี" (13)

ตำนานเมืองไทรบุรี กล่าวถึง มะโรงมหาวงศ์ (พระเจ้ามะโรงมหาวงษ์) เจ้าเมืองลังกาสุกะ ให้บุตรไปตั้งเมืองใหม่ทรงให้ธิดาของพระองค์พร้อมทั้งกรีซ เลลามิซานีเดินทางไปกับขุนนางข้ามลำน้ำพบแม่น้ำไม่ไกลจากทะเลนักนางให้ชื่อเมืองว่า ปตานี ตามชื่อกรีซ มิชานีที่บิดาประทานให้ (Teeuw & Wyatt, 1970, 218-219) มีการปกครองเมืองสืบมา

เมืองปัตตานียุคก่อนมีความรุ่งเรือง มีการติดต่อค้าขายและมีความสัมพันธ์กับต่างประเทศด้วยการแต่งงาน เช่น Tome Pire ชาวโปรตุเกสซึ่งมาอยู่ที่มะละกาในราว ค.ศ.1511 ได้กล่าวถึงพระบรมราชาที่ 1 ของสยาม (ค.ศ. 1370-1388) ได้บุตรของนางพระยาปัตตานีเป็นสนม และบุตรของเจ้าเมืองก็ได้อภิเษกกับเจ้าเมืองสิงคโปร์ และเจ้าเมืองปัตตานีเคยช่วยเจ้าเมืองสิงคโปร์ยกกองทัพปราบกบฏที่สิงคโปร์ด้วย (อ.บางนรา, 13 และ Teeuw & Wyatt, 1970, 5)

การรับศาสนาอิสลามจากเนื้อหาของตำนานปัตตานี

ศาสนาอิสลามเข้ามาในปัตตานีราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 d'Eredia กล่าวถึง ค.ศ. 1613 ว่าศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่ในปัตตานีและปะหัง และจึงเข้าไปยังมะละกา การที่เจ้าเมืองปัตตานีรับศาสนาอื่นเนื่องมาจากพ่อค้าชาวอาหรับเป็นผู้นำศาสนาอิสลามมาเผยแพร่ และปรากฏในบันทึกต่างชาติถึงเดิมกษัตริย์ปัตตานี ไม่ใช่อิสลาม และศาสนาแพร่หลายในกลุ่มราษฎรจนค่อนข้างไปสู่การรับศาสนาอิสลามของกษัตริย์ (อ.บางนรา, 13 และ Tueew & Wyatt, 1970, 4-5; 222)

ตำนานเมืองปัตตานีฉบับสยาเราะห์กรือราผะอัน มลายู-ปัตตานี มีข้อความกล่าวถึงการรับศาสนาอิสลามในกลุ่มชนชั้นปกครอง คือ ในสมัยรายาอินทริรา (ฮินดรา) ผู้เป็นรัชทายาทจากรายาศรีรังสาในต้นรัชกาลของพระองค์ยังคงนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน ขณะเดียวกันที่เกาะสุมาตราชาวเมืองนับถือศาสนาอิสลาม โดยเฉพาะที่เมืองบาไซ ส่วนเมืองที่นับถือศาสนาฮินดูให้ยกทัพตีบาไซ สงครามความขัดแย้งทางศาสนาทำให้ชาวมุสลิมจากบาไซเดินทางหนีภัยสงครามมาตั้งรกรากที่ปัตตานี ทำให้มุสลิมในปัตตานีเพิ่มมากขึ้น

มุสลิมปาไซคนหนึ่งชื่อ เช็กซาฟานูดดิน เป็นผู้รู้กฎหมายอิสลามและมีความสามารถในการรักษาโรค ทำให้เป็นที่ศรัทธาของชาวเมืองปัตตานี ก่อนที่รายาอินทริราจะรับศาสนาอิสลาม พระองค์ทรงประชวรด้วยโรคผิวหนังและอาการร้ายแรง แพทย์ชาวสยามรักษาไม่หายจึงประกาศหาผู้มีความรู้ในการรักษาโรคนี้นี้ เช็กซาฟานูดดินได้รับรักษาและขอให้พระองค์รับศาสนาอิสลาม นับตั้งแต่นั้นมารายาอินทริราจึงทรงเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม จากนั้นทรงราชาภิเษกใหม่เป็นสุลต่านมุฮัมหมัดซาค์ตามประเพณีอิสลาม และแต่งตั้งให้เช็กซาฟานูดดินเป็นดาโต๊ะ ศรีรายาฟากิห์ (ผู้รู้ศาสนา อิสลาม) สอนศาสนาในราชสำนัก

ปัตตานีในสมัยของรายาอินทริราได้ส่งทูตเจริญสัมพันธไมตรีกับมะละกา ซึ่งเป็นอิสลามมีผู้ปกครองคือสุลต่านมุฮัมหมัดซาค์ และส่งทูตมายังอยุธยาปัตตานีเป็นที่รู้จักในฐานะแหล่งเมืองท่าค้าขายมีพ่อค้าหลายแห่งมาทำการค้าเริ่มจากสยาม ชาวอินเดีย จีน ต่อมาก็คือชาวยุโรป ปัตตานีเป็นเมืองท่าฝั่งตะวันออกที่เจริญทัดเทียมกับมะละกา (ฮีบรอฮิม ซุกรี, 2525, 14-16)

ปัตตานีด้านการค้าทางเรือ

ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 เมืองปัตตานีเป็นที่รู้จักของพ่อค้าชาวยุโรป มีเรือชาวโปรตุเกสเดินทางจากมะละกามาปัตตานี และมีการเจรจาขอทำการค้ากับสุลต่านปัตตานี ชาวโปรตุเกสต้องการทำการค้าโดยจัดตั้งบริษัทการค้าและต้องการขยายการค้าจากยุโรปสู่โลกตะวันออก พ่อค้าโปรตุเกสชื่อ Pinto ได้เข้ามาค้าขายกับปัตตานีใน ค.ศ. 1538 และบันทึกไว้ว่าขณะที่เขาเดินทางมาถึงปัตตานีพบชาวโปรตุเกสประมาณ 300 คน ในเมืองนี้ นอกนั้นก็มิชชันนารีจีน และญี่ปุ่น โดยเฉพาะชาวญี่ปุ่นได้มีการค้าขายที่เมืองนี้อย่างกว้างขวาง สุลต่านที่ปกครองต่อจากสุลต่านมูฮัมหมัดซาคี คือ ไอร์สพระองค์พระนามราชา มัซฟาร์มีพระอนุชาคือ รាយามันไซ พระชนิษฐาคือ รายา อาซีอะห์ ในสมัยนี้ปัตตานีมีความรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่าค้าขาย อำนาจการปกครองตนเองของปัตตานีที่เป็นอิสระทำให้เจ้าเมืองปัตตานีตระหนักความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีและอยุธยาอยู่ในฐานะเสมอภาคกัน ดังปรากฏคำอธิบายเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เมื่อสุลต่านมัซฟาร์หรือสุลต่านมูฎัยฟาร์ ซาคี ทรงเสด็จเยือนอยุธยา การเสด็จสยามของพระองค์ได้รับการต้อนรับไม่ดีเท่าที่ควร เพราะอยุธยาเห็นว่ามิตำแหน่งด้อยกว่า อย่างไรก็ตามกษัตริย์สยามได้มอบทาส(เชลยศึก)ชาวพม่า และเขมรจำนวนหนึ่งเพื่อเป็นกำลังบ้านเมืองทาสที่นำมาถึงปัตตานีต่อมาได้ตั้งรกรากสืบลูกหลานนับถือพุทธศาสนามีหมู่บ้าน เรียกว่าหมู่บ้านกือดี (ในคำอธิบาย ตำนานฉบับแปล โดยหะสัน หมัดหมาน อธิบายว่าเป็นหมู่บ้านกือดีอยู่ในเขต อ.ยะหริ่งแห่งหนึ่ง และอีกแห่ง ตั้งอยู่ที่เขตอำเภอบ้านนาเร คำว่ากือดี-กฏีในความเข้าใจ ของมุสลิมหมายถึงวัด-สำนักสงฆ์) (ฮิบรอฮิม ซุกรี, 2525, 17-18 และ Teeuw & Wyatt, 1970, 175-176)

ค.ศ.1563 สุลต่านมัซฟาร์ซาคีถือโอกาสโจมตีอยุธยา เมื่อทราบข่าวว่าพม่ากำลังโจมตีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สุลต่านนำเรือรบ 200 ลำ ทหาร 1,000 คน และผู้หญิง 100 คน เข้าร่วมในกองทัพแต่ทหารสยามได้รวมกำลังโต้ตอบกองเรือปัตตานี สุลต่านสิ้นพระชนม์ ณ ปากอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยา จึงได้มีการฝังศพพระองค์บริเวณปากอ่าวสยาม ระหว่างที่สุลต่านยกทัพไปสยาม พระราชินีคือพระนางประไหมสุหรี กำลังทรง

ครรภ์ เมื่อพระสวามีสิ้นพระชนม์จึงให้พระนามบุตรว่า รាយปาเตะสยาม เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่พระบิดาสิ้นพระชนม์ ณ สยามประเทศ กษัตริย์ขึ้นครองเมืองต่อมาคือ สุลต่านมันโซร์ซาคี และสุลต่านปาเตะสยาม ในสมัยสุลต่านปาเตะสยามมีเหตุการณ์ลอบสังหารสุลต่าน และโอรสของสุลต่านมันโซร์ซาคีขึ้นครองราชย์แทน พระนามว่า สุลต่านบะห์โดร์ซาคี มีพระธิดา 3 พระองค์คือ รายาฮียะ รាយาบีรู และรายาอุญ (ฮิบรอฮิม ซุกรี, 2525, 19-20)

ในสมัยนางพระยาฮียะครองเมืองปัตตานีปรากฏความเจริญการค้าของปัตตานีจนเป็นที่รู้จักของกษัตริย์เมืองต่าง ๆ พระนางประสงค์เจริญสัมพันธไมตรีทางด้านการค้ากับชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับเมืองปัตตานี และมีต่างชาติเข้ามาค้าขายอย่างกว้างขวาง เช่น ญี่ปุ่นมีการส่งคณะทูตจากญี่ปุ่นเดินทางมาเจรจาขยายการค้า ขณะเดียวกันพระนางก็ได้ส่งทูตเดินทางไปญี่ปุ่นเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับโชกุนญี่ปุ่น เรือสินค้าญี่ปุ่นมาค้าขายที่ปัตตานีไม่ขาดสาย ส่วนความสัมพันธ์กับสยาม (อยุธยา) ก็มีการค้าขายติดต่อกัน ตำนานกล่าวถึงความสัมพันธ์ทั้งสองฝ่ายไว้ ชาวสยามได้มำค้าขายที่ปัตตานี และชาวปัตตานีก็ไปค้าขายที่สยาม รាយปัตตานีและพระเจ้าแผ่นดินสยามต่างส่งทูตกระชับสัมพันธไมตรีต่อกัน (21)

ในสมัยรายาฮียะครองเมืองปัตตานีมีความเจริญขึ้นและมีประชากรมาก รាយาทรงขุดลำคลองกรือเซะ ผ่านไปทางทิศเหนือ จนแม่น้ำที่อ่าวเตอรังมัน (ใกล้หมู่บ้านปรีกึปัจจุบัน) เมื่อขุดคลองเชื่อมแม่น้ำแล้วน้ำก็ไหลมาตามคลองแห่งใหม่ผ่านคลองกรือเซะแล้วไหลออกทะเลตรงอ่าวรา (ท่าราในฉบับแปลอธิบายว่าตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลตันหยงลูโล๊ะ อำเภอมือเบ่งปัตตานี) น้ำทางเหนือไหลออกคลองกรือเซะทำให้น้ำจืดสามารถนำมาใช้เพาะปลูกในไร่นาบริเวณนั้นได้ผลดี (22)

เมืองปัตตานีในสมัยรายาฮียะปรากฏชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของชาวตะวันตก และตะวันออก ทำเรือเต็มไปด้วยเรือสินค้านานาชาติ ชาวตะวันตกที่เข้ามาค้าขายมากคือ โปรตุเกส รองลงมาคือ ชาวฮอลันดา กรณีการเข้ามาของฮอลันดามีที่มาจากการแข่งขันทางการค้ากับโปรตุเกส ชาวฮอลันดาส่งเรือสินค้ามายังเอเชียและค้าขายกับอินเดียแล้ว จึงเดินทางมายังดินแดนแหลมมลายู จน ค.ศ.1641 มะละกาซึ่งเคยอยู่ภายใต้การปกครองของโปรตุเกสถูก

ฮอลันดาโจมตี ทำให้อำนาจของโปรตุเกสเสื่อมอิทธิพล ค.ศ.1602 กัปตัน ดาเนียล แวนดีเลค ชาวฮอลันดานำเรือสินค้าฮอลันดาเข้าเฝ้ารายาฮียาและถวายราชบรรณาการ แต่รายาฮียา รายามีพระราชอนุญาตให้ชาวฮอลันดาทำการค้าในเมืองปัตตานี เมืองปัตตานียุคนี้มีความเจริญรุ่งเรือง นักท่องเที่ยวชาวเยอรมันชื่อ นายมันเดล สโลฮี้ ได้เคยบันทึกถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองปัตตานีว่าเป็นศูนย์กลางทางการค้าแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้แต่กรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของชาวสยาม ในยุคเดียวกันก็มีความเจริญด้านการค้าเป็นรองจากเมืองปัตตานี ทำให้อยุธยาต้องการครอบครองปัตตานี เช่น การส่งทัพมาตีปัตตานี ค.ศ.1603 ตรงกับยุคที่สยามต้องการขยายแสนยานุภาพไปยังหัวเมืองต่างๆ สงครามอยุธยาที่มาประชิดเมืองปัตตานีครั้งนั้น ปัตตานีได้รับความช่วยเหลือจากชาวยุโรป ทำให้อยุธยาต้องพ่ายแพ้กลับไป (23-24)

ค.ศ.1605 มีชาวสเปนเดินทางมาค้าขายกับชาวปัตตานี แต่การค้าของสเปนไม่ก้าวหน้าจึงเปลี่ยนทิศทางไปยังเกาะฟิลิปปินส์ ส่วนการค้ากับชาวต่างชาติอื่น เช่น ญีปุ่นก็มีมาอย่างกว้างขวาง ราว ค.ศ.1611 เริ่มมีเรือสินค้าจากอังกฤษมาปัตตานี มีกัปตันเรือคือ นายอินโต มีพ ได้แล่นเรือจากกรุงลอนดอนบรรทุกสินค้าและราชบรรณาการพระราชสาส์นจากกษัตริย์อังกฤษถวายเจ้าเมืองปัตตานี รายาทรงยินยอมให้อังกฤษค้าขายในปัตตานีได้ เช่นเดียวกับยุโรปชาติต่างๆ ชาวอังกฤษได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากชาวเมืองปัตตานี ขณะที่พ่อค้า ฮอลันดา โปรตุเกสมองว่าเป็นคู่แข่งทางการค้า ชาวตะวันตกเหล่านี้ได้ขอพระราชทานอนุญาตจากเจ้าเมืองปัตตานีสั่งสร้างโกดังเพื่อเก็บสินค้า ปัตตานีเป็นแหล่งสินค้าที่ชาวตะวันตกติดต่อกับกรุงสยาม (อยุธยา) และสินค้าที่ชาวตะวันตกนำไปค้าที่สยามเกือบครึ่งหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นผู้ซื้อของการเข้ามาของเรือสินค้าอังกฤษทำให้ปัตตานีเป็นที่รู้จักทำให้กลุ่มพ่อค้าต่างชาติอื่น ๆ ได้แล่นเรือมาค้าขายที่ปัตตานีตลอดมา ปัตตานีเป็นเป้าหมายสำคัญที่เรือสินค้าชาติต่างๆ และเป็นสถานที่จอดเรือที่มาจากเมืองซูราตีในอินเดีย เมืองโดวาและเรือจากฝั่งของโคโรมันเดล รวมทั้งเป็นเมืองท่าสำคัญจากเรือสำเภาจากจีนและญี่ปุ่น (26-27)

ค.ศ.1618 เรือสินค้าฮอลันดาและเรือสินค้าอังกฤษมีการปะทะกันที่ปัตตานี มีการโจมตีกับอังกฤษได้รับความเสียหาย เมื่อเรือบริษัทอังกฤษได้รับความเสียหายจากการกระทำของชาวฮอลันดาทำให้บริษัทการค้าของอังกฤษตัดสินใจหยุดการค้าในเมืองปัตตานี อยุธยาและญี่ปุ่นเป็นการชั่วคราว ต้นปี ค.ศ.1623 พ่อค้าและชาวอังกฤษในเมืองปัตตานีได้เคลื่อนย้ายไปทำการค้าที่เมืองอื่นต่อไป ทำให้ชาวฮอลันดาในปัตตานีมีจำนวนเพิ่มขึ้น ทำการค้าอย่างเสรีจนขยายอำนาจไปชวา และได้เปลี่ยนศูนย์กลางไปที่นั่น ส่วนที่เมืองปัตตานีก็คงติดต่อกับการค้าขายกันสืบมา ต่อมารายาฮียาได้สิ้นพระชนม์ พระชนิษฐาคือรายาปิรูได้ขึ้นครองเมืองต่อในสมัยของรายาปิรู มีการสร้างเขื่อนกั้นน้ำที่ไหลจากทิศเหนือโดยให้น้ำไหลลงสู่คลองกรือเซะและได้ปิดคลองปาฟิรีเนื่องจากเดิมน้ำเซาะริมฝั่งติดต่อกับวังได้รับความเสียหาย (28-29)

ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีและสยาม

ในสมัยรายาปิรูมีชาวที่สยามต้องการโจมตีปัตตานีทำให้รายาคิดที่จะป้องกันเมืองเพราะเหตุว่ากองกำลังของสยามมีความพร้อมทั้งอาวุธ ขณะที่ปัตตานีขาดอาวุธป้องกันเมือง อาวุธที่เคยมีมาในรายองค์ก่อนก็มีมานานแล้วด้านความช่วยเหลือจากต่างชาติก็น้อยลงเพราะมีการย้ายไปอยู่ที่ต่างๆ รายาจึงให้หล่อปืนใหญ่ขึ้นมาใหม่โดยทำเป็นปืนใหญ่ทองเหลือง เช่นเดียวกับปืนใหญ่ของชาวยุโรป

การหล่อปืนใหญ่สมัยรายาปิรูได้ช่างเป็นชาวจีนชื่อ ลิมโตะเคียม เป็นชาวจีนฮกเกี้ยน ต่อมาเข้ารับอิสลาม อาศัยอยู่กับเสนาบดีผู้ใหญ่ของรายา ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้เก็บภาษีเข้าออกที่ทำเรือปากอ่าวเมืองปัตตานี เขาหล่อปืนใหญ่ 3 กระบอก ตำนานกล่าวไว้ว่า จำนวน 2 ใน 3 ของปืนนี้มีขนาดใหญ่ที่สุด คือมีความยาว 3 วา 1 ศอก 2.5 นิ้ว รายาทรงตั้งชื่อปืนใหญ่ 2 กระบอกว่า ศรีนคร และศรีปัตตานี ส่วนกระบอกเล็กชื่อมหาลาลอหรือมหาเลลา (29-31) ในปี ค.ศ.1624 รายาปิรูได้สิ้นพระชนม์ และรายาอุรุขึ้นครองเมืองต่อ รายาองค์นี้เคยเป็นประโหมสุหรี สุลต่านเมืองปะทังในสมัยรายาอุรุกองทัพของสยามยกมาประชิดเมืองปัตตานี ใน ค.ศ. 1632 มีแม่ทัพคือ ออกญาเดโช พร้อมทั้งขอความช่วยเหลือบริษัทฮอลันดาซึ่งมีศูนย์กลางการค้าที่เมือง

ปัตตานีเวีย จากาคำ กงทัพสยามยกพลขึ้นบก ณ อ่าวปัตตานีสู้รบกับปัตตานีซึ่งมีกองทัพจากเมืองยะโฮร์ช่วยไว้ปัตตานีใช้ปืนใหญ่ป้องกันเมือง ทำให้กองทัพสยามไม่สามารถตีเข้าเมืองมาได้และถอยทัพกลับ (32)

ใน ค.ศ.1633 สยามได้ขอความช่วยเหลือจากฮอลันดาอีกครั้ง ทางฮอลันดามีความต้องการจะผูกขาดสินค้าบางอย่างของสยาม คือ หนังสัตว์ ไม้ ผาง จึงตกลงจะส่งเรือมาช่วยรบ พระเจ้าแผ่นดินสยามให้ออกญาเดโชเตรียมทัพใหญ่เพิ่มจำนวนทหารหลายพัน เพื่อการรบกองทัพสยามมีกองหนุนจากนครศรีธรรมราช พัทลุง และเมืองอื่นๆ ส่วนปัตตานีมีกองทัพจากยะโฮร์และปะหังช่วยเหลือ (32, และ Teeuw & Wyatt, 1970, 17-18) การสู้รบเป็นเวลาหลายเดือน กองทัพฮอลันดาขังมาไม่ถึง เสบียงอาหารของทัพสยามขาดแคลน จึงถอยทัพกลับอยุธยา ส่วนเรือของฮอลันดา จากปัตตานีเวียเมื่อมาถึงปัตตานีภายหลังและทราบข่าวจึงยกกองทัพกลับปัตตานีเวีย เมื่อสงครามยุติลงรายาอู๋ได้สิ้นพระชนม์ ค.ศ.1635 รายาองค์ถัดมาคือ รายากูนิง

สมัยรายากูนิงเป็นรายาปัตตานีองค์แรกที่ทรงทำการค้าด้วยพระองค์เอง กัปตันเรือสินค้ารายาได้ชื่อว่าพ่อค้ารายา มีการค้ากับหัวเมืองต่างๆ และปรากฏการกล่าวถึงรายาองค์นี้ต้องการฟื้นฟูสัมพันธภาพกับอยุธยา จึงเดินทางไปอยุธยาและมีการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ซึ่งการแสดงความสัมพันธ์เช่นนี้ปัตตานีเวียถือว่าเป็นการแสดงความมิตรไมตรี ขณะที่สยามมองว่าปัตตานียอมรับจะเป็นเอกราชเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในช่วง ค.ศ.1636 และ ค.ศ.1641 (Teeuw & Wyatt,1977, 18)

เมืองปัตตานีมีอาณาเขตกว้างขวาง และมีพลเมืองคับคั่งในบันทึกของชาวอังกฤษที่เคยมาปัตตานีชื่อแฮมิลตันกล่าวไว้ว่าปัตตานีมีแคว้นต่างๆ ภายใต้การปกครอง 43 แคว้น รวมไปถึงกลันตันและตรังกานู มีอ่าวอยู่ 2 แห่งคือ อ่าวปัตตานี และอ่าวเบอร์กะห์ (โกตาเกอร์โด) ราษฎรในเมืองมีชายวัย 16-60 ปี รวม 150,000 คน นับเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งบ้านเรือนราษฎรนับตั้งแต่ประตูวังไปจนถึงตัวเมืองปลูกสร้างเรียงรายไม่ขาดระยะ (35) รายาลิ้นพระชนม์ ค.ศ. 1688 รายากูนิง เป็นเจ้าหญิงองค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์รายาศรีวังสา ไม่มีทายาท ขุนนางจึงตั้งรายาบากาเชื้อสายราชากันตันตั้งบ้านเรือนที่หมู่บ้านตะโล๊ะให้เป็นเจ้าเมืองครองเมืองได้สองปีก็

สิ้นพระชนม์ ขุนนางจึงได้เชิญโอรสของเจ้าเมืองกลันตันชื่อว่า อะมัส กลันตัน รายาเออร์ มัสกลันตัน (ครองราชย์ 17 ปี ค.ศ.1690-1707) โอรส คือ รายาเออร์ มันจะหัยมครองเมืองปัตตานีต่อ แต่ไม่มีทายาทขุนนางจึงแต่งตั้งโอรสของรายาฮาหมัดซึ่งอยู่ที่หมู่บ้านดาวายขึ้นครองเมืองมี พระนามว่าสุลต่านมูฮัมหมัด (36)

ในสมัยที่ปัตตานีเริ่มเสื่อมอำนาจการค้าอยู่ในช่วงรายาบากาและรายาเออร์มัสกลันตันปกครอง พ่อค้าชาวตะวันตกได้เดินทางกลับไปหมดสิ้น เหลือเพียงพ่อค้าชาวจีน ญี่ปุ่น อินเดีย และอาหรับเท่านั้น ชาวอินเดียและชาวอาหรับนับถือศาสนาอิสลามได้มีการค้ากับชาวพื้นเมืองได้เป็นอย่างดี

ใน ค.ศ.1768 อยุธยาถูกโจมตีและกรุงแตกหัวเมืองต่างๆ ที่เคยขึ้นกับอยุธยาได้ตั้งตนเป็นอิสระ ต่อมาพระเจ้าตากสินได้รวบรวมคนโจมตีพม่าและยึดอยุธยาคืน และสถาปนาเป็นกษัตริย์มีเมืองหลวงที่ธนบุรี ค.ศ. 1769 พระเจ้าตากสินปราบปรามนครศรีธรรมราชเจ้าเมืองนครฯ หนีไปพัทลุง และสงขลา กองทัพของพระเจ้าตากสินติดตามไปจนถึงสงขลา ต่อมาเจ้าเมืองนครเจ้าเมืองสงขลา และเจ้าเมืองพัทลุงได้หนีไปยังปัตตานี ทำให้พระเจ้าตากสินส่งทูตมายังสุลต่านมูฮัมหมัดให้ส่งตัวเจ้าเมืองทั้งสามคืน หากไม่ปฏิบัติตามพระองค์จะโจมตีเมืองปัตตานี เจ้าเมืองปัตตานีได้ส่งตัวเจ้าเมืองทั้งสามคนให้พระเจ้าตากสิน (37; 38)

ค.ศ.1782 พระเจ้าตากสินสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ขึ้นครองราชย์และทรงย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่กรุงเทพฯ ต้นรัชกาลของพระองค์มีสงครามกับพม่าครั้งสงครามเก้าทัพ พม่าสามารถยึดเมืองนครศรีธรรมราชได้ สมเด็จพระรามาธิบดีบรมมหาสุรสิงหนาท ทรงเสด็จยกกองทัพหลวงไปปราบปรามพม่าจนพม่าแตกพ่ายไป ทรงเสด็จไปสงขลาและส่งทัพประชิดเมืองปัตตานีให้ยอมอ่อนน้อมต่อสยามในตำนานมลายูเรียกเจ้าเมืองปัตตานีว่าระตูปุยุด เพราะครั้งนั้นได้มีการย้ายเมืองมาตั้งที่ตำบลปุยุด เจ้าเมืองปัตตานีได้ตั้งกองรบและนำปืนใหญ่มาไว้หน้าวัง เมื่อพระยากลาโหม นำกองเรือสยามมาถึงปากอ่าวปัตตานี สงครามครั้งนี้ปัตตานีเป็นฝ่ายเสียเปรียบ สุลต่านลิ้นพระชนม์ (ฮิบรอฮิม ชูกรี, 2525, 38) ในตำนานมลายูฉบับพระศรีบูรุษรวบรวมกล่าวถึงระตูปะกาลัน ตั้งวังที่

ยะหริ่งเป็นคนเดียวกันกับระตูปุยุด (พระศรีบุรีรัฐ, ม.ป.ป., 26) หลักฐานพงศาวดารปัตตานีกล่าวไว้เช่นเดียวกันว่า เจ้าเมืองปัตตานีในชื่อ "ระตูปะกำลัน" (และอธิบายว่า ในภาษาสยามเรียกว่า ระตูหน้าท่า เพราะระตูท่านี้มีที่พำนักอยู่ตรงกับบ้านยี่ริงริมครอง) (พงศาวดารเมืองปัตตานี, 2506, 4-5)

เมื่อปัตตานีตกเป็นของสยามได้มีการกวาดต้อนเชลย ส่งไปยังกรุงเทพฯ รวมทั้งอาวุธ ทรัพย์สินเงินทอง และปืนใหญ่สองกระบอก คือครีปัตตานีและครีนครากระบอกที่ชื่อครีนคราตกทะเล ส่วนครีปัตตานีได้ถูกนำมาเก็บไว้ที่กรุงเทพฯ (หน้ากระทรวงกลาโหมในปัจจุบัน)

ในตำนานปัตตานีฉบับพระศรีบุรีรัฐ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากนี้ว่า ค.ศ.1790 มีกบฏผู้มีบุญเกิดขึ้นที่ปัตตานีที่มาคือ ครั้งนั้นมีแขกชาวยัดหนึ่งเดินทางจากต่างประเทศเข้ามาเที่ยวแสดงตนว่าสืบเชื้อพระวงศ์จากพระนบีมะหะหมัด รัวทยมมัตฤทธิ์เดชาต่างๆ ชาวมุสลิมในปัตตานีนับนบถือ และเรียกว่าโต๊ะชาเอสบ้าง ดาโต๊ะกระหมัดบ้าง ซึ่งหมายถึง ผู้วิเศษหรือศักดิ์สิทธิ์ ดาโต๊ะผู้นี้ได้นำมนต์และเลขยันต์แจกจ่ายให้ชาวบ้านมีการรวบรวมกำลังคนและชักชวนชาวเมืองปัตตานี รวมทั้งเมืองต่างๆ มาสมทบกันมีรายาปัตตานีเป็นผู้สนับสนุนให้ดาโต๊ะผู้นี้เป็นแม่ทัพ เรียกว่า ดาโต๊ะกระหมัด นำทัพตีเมืองสงขลา เจ้าเมืองสงขลาขณะนั้นคือ พระยาสุวรรณคีรีสมบัติ (บุญฮุย) ได้ถอยทัพไปตั้งที่เมืองพัทลุง เจ้าเมืองพัทลุงคือ พระศรีไกรลาส ตื่นข่าวทัพปัตตานีจึงหลบหนีไป เมื่อความทราบไปถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดฯ ให้ทัพนครศรีธรรมราชมาช่วยปลัดจนะ (ขวัญชัย) เป็นทัพหน้ายกมาตีปัตตานี ราชยาถูกระสุนปืน เจ้าพระยานครฯ และเจ้าเมืองสงขลายกทัพติดตามมาภายหลังได้จัดการให้ปลัดจนะเป็นผู้รั้งรักษาราชการเจ้าเมืองปัตตานี (27-28)

หลังจากนั้นมีเหตุความขัดแย้งระหว่างพระยาสงขลากับพระยาเมืองนครฯ ทั้งสองได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ครั้งนั้นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชดำริเห็นว่า เมืองนครฯ เพียงเมืองเดียวคงจะไม่มีกำลังพอจะดูแลเมืองแขก จึงให้เมืองสงขลาเป็นเมืองเอกเลื่อนบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองสงขลาเป็นเจ้าพระยาอินทรีศรีสมุทรสงครามสามภักดิ์ อภัยพิริยบรากรมพาหุ เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา

กับพระราชทานยกเมือง ไทรบุรี ปัตตานี ตรังกานู ให้อยู่ในความดูแลพร้อมทั้งพระราชทานตราตั้งให้เจ้าพระยาสงขลาเชิญออกมาพระราชนานให้ปลัดจนะ (ขวัญชัย) เป็นพระยาปัตตานี (28)

ปลัดจนะเป็นเจ้าเมืองปัตตานีจน ค.ศ.1815 ต่อมานายพายน้องชายของปลัดจนะได้เป็นเจ้าเมืองปัตตานีแทน โดยมีบุตรของปลัดจนะเป็นผู้ช่วย ในสมัยนายพายเป็นเจ้าเมืองปัตตานีปรากฏเหตุการณ์ไม่สงบมีผู้สืบเชื้อสายวงศ์ตระกูลเดิมของรายาปัตตานีต้องการยึดอำนาจ จึงรวบรวมคนก่อกบฏ เจ้าเมืองปัตตานีสู้รบกับกบฏพร้อมทั้งส่งข่าวไปยังสงขลา พระยาสงขลานำหนังสือบอกไปยังกรุงเทพฯ นับแต่นั้นมาเมืองปัตตานีจึงถูกแบ่งแยกปกครอง คือ ในครั้งนั้นกรุงเทพฯ ได้ให้พระยาอภัยสงครามให้ข้าหลวงเดินทางไปจัดการปกครองปัตตานี ปี ค.ศ.1816 โดยให้แบ่งแยกปัตตานีเป็น 7 เมือง หรือเรียกว่าการปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง คือเมืองปัตตานี หนองจิก ยะหริ่ง สายบุรี ยะลา รามันห์ ระแงะ ให้เจ้าเมืองสงขลาคอยกำกับดูแลส่วน การเลือกผู้ปกครองเมือง เหล่านี้มีเจ้าเมืองปัตตานีคัดเลือกผู้ที่วางใจปกครองพร้อมทั้งยกฐานะเป็นเจ้าเมืองคือ ให้พระยาปัตตานีเป็นพระยายะหริ่ง ต่วนสุหลงเป็นพระยาปัตตานี ต่วนหนิ เป็นพระยาหนองจิก ต่วนมาโสเป็นพระยารามัน ต่วนยะลอ เป็นพระยายะลา หนิตะเป็นพระยาสายบุรี หนิตะ เป็นพระยา ระแงะ พระยายะหริ่ง (พ่าย) ตั้งบ้านเรือนที่ยะหริ่ง ส่วนพระยาตาลี (ต่วนสุหลง) ตั้งบ้านเรือนที่ตำบลกรือชะ ใกล้ตำบลบานา (30 และฮิบรอฮิม ชุกรี, 2525, 44)

ค.ศ.1827 เกิดเหตุความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองคนไทย (นายพ่าย) กับเจ้าเมืองมลายูจนถึงใช้กำลังล้อมเมือง และกองทัพจากกรุงเทพฯซึ่งพระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพหลวง พระยาสงขลาเป็นทัพหน้า ยกทัพไปปราบปรามเจ้าเมืองหนองจิกเสียชีวิต ความขัดแย้งกันในหัวเมืองมลายูเกิดขึ้นจากความแตกต่างระหว่างผู้ปกครองสยามและผู้ปกครองเชื้อสายมลายูนับเป็นปัญหาที่ฝ่ายไทยต้องแก้ไขมาโดยตลอด เหตุการณ์ความขัดแย้งที่รุนแรงเช่นนี้ในครั้งกบฏมลายู 4 หัวเมือง ครั้งรัชกาลที่ 3 ค.ศ.1831 เกิดปัญหาเรื่องกองทัพฝ่ายไทยปราบเมืองไทรบุรี แต่ไม่สำเร็จ กองทัพไทรบุรีรุกมาถึงสงขลา ฝ่ายสงขลายกทัพช่วยเจ้าเมืองยะหริ่ง (นายพ่าย) และได้เกณฑ์กำลังจาก

เมืองมลายูไปช่วยคือ สายบุรี รามันห์ ระแงะ ยะลา แต่เมืองทั้งสี่ซึ่งมีเจ้าเมืองเป็นมลายูกลับต่อสู้เมืองยะหริ่งจนเจ้าเมืองยะหริ่งต้องหนีไปสงขลา แต่ทัพจากเมืองหลวงด้านเอาไว้ทำให้ทหารมลายูต้องถอยกลับ

ค.ศ. 1902 ทางกรุงเทพฯ ใช้นโยบายปกครองหัวเมืองทั้ง 7 ใหม่ คือ ใช้รวมเป็นเมืองเดียวกันและให้ยกเลิกอำนาจของเจ้าเมืองทั้งเจ็ด แต่งตั้งให้ข้าหลวงใหม่ชาวสยาม รับผิดชอบการบริหารเมืองปัตตานี เมืองปัตตานีอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าเมืองสงขลา การใช้นโยบายดังกล่าวย่อมมีผลในเชิงต่อต้านจากบรรดาเจ้าเมืองซึ่งเคยมีอำนาจปกครองเมืองปัตตานีเป็นส่วนหนึ่งของคนไทยและยกเลิกธรรมเนียมการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง บรรดาเจ้าเมืองเห็นด้วยในการยินยอมให้ฝ่ายไทยจัดการปกครอง ยกเว้นตั้งกู้อับดุลกอร์เดร์ กามารุดดีน เจ้าเมืองปัตตานี เพราะเห็นว่าเป็นการแย่งสิทธิของชาวปัตตานีในการปกครอง ต่อมาองคมนตรีได้นำตั้งกู้อับดุล กอร์เดร์ ไปยังกรุงเทพฯ และถูกกักขังที่พิษณุโลก จน ค.ศ.1905 ได้ถูกปล่อยตัวกลับปัตตานี ซึ่งปัตตานีได้อยู่ภายใต้สงขลา มีข้าหลวงใหญ่สยามคือ พระยามหิบาล ประจำอยู่ที่เมืองปัตตานี ตั้งกู้อับดุลกอร์เดร์ ได้อพยพไปอยู่กลันตันจน ค.ศ.1933 ได้ถึงแก่กรรม ค.ศ.1906 รัฐบาลฝ่ายไทยมีการจัดการปกครองภายใต้นโยบายการปฏิรูปหัวเมือง หัวเมืองทั้งเจ็ดเดิมได้กลายเป็นมณฑลปัตตานี มีจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส พร้อมทั้งแต่งตั้งข้าหลวงไทยปกครองภายใต้ข้าหลวงใหญ่ที่จังหวัดปัตตานี คือ พระยาศักดิ์เสนีย์ มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเดชาอนุชิต (ฮิบรรฮิม ชุกรี, 2525, 55-57)

ตำนานเมืองปัตตานีดังได้ยกมากล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นถึงความพยายามในการกล่าวถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานีในอดีตจนถึงยุคของความเปลี่ยนแปลงที่ปัตตานีสัมพันธ์บุรี และรัตนโกสินทร์ที่ตกเป็นของสยาม เนื้อหาของเรื่องตั้งแต่เริ่มต้นจึงเป็นการอธิบายความเป็นมาของเชื้อสายตระกูลเจ้าเมืองปัตตานีว่า เดิมการตั้งเมือง ไม่ได้มีการเชื่อมโยงถึงคนไทย หากแต่ที่มาของราชวงศ์ปัตตานีมาจากชาวต่างชาติเชื้อสายอาหรับ โดยเฉพาะในการอธิบายเกี่ยวกับบรรพบุรุษของเจ้าเมืองเคดาห์ (เกด๊ะ) ว่ามาจากเชื้อสายเปอร์เซีย และมีการผสมผสานกับชาว

มลายูพื้นเมือง ประวัติศาสตร์ของปัตตานียุคแรกในตำนานจึงอธิบายถึงความสัมพันธ์กับเมืองเคดาห์ ไทรบุรี ประะ (แประ) และเมื่อตั้งเมืองปัตตานีแล้วก็มีการสร้างเมืองกลันตัน ดังนั้นตำนานเมืองปัตตานีที่กล่าวมาถึงสะท้อนเรื่องราวของความเป็นบ้านที่เมืองน้องของบรรดาหัวเมืองมลายูดังกล่าว สาเหตุที่ตำนานมีแนวในการอธิบายดังกล่าวสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากความตั้งใจของผู้บันทึกเรื่องราวของตำนานเองที่ต้องการชี้ให้เห็นที่มาและพัฒนาการประวัติศาสตร์ของปัตตานีที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของชาวมลายู แม้ว่าในอดีตในแหลมมลายูจะเคยมีชาวสยาม อาศัยอยู่ปะปนกับชาวมลายูพื้นเมือง แต่สังคมและวัฒนธรรมชาวมลายูที่มีต่อผู้คนในหัวเมืองเหล่านี้ก็มีความแนบแน่น และดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมมากกว่าวัฒนธรรมของชาวสยาม ดังนั้นปัตตานีซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งของอาณาจักรโบราณ และเคยมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจการค้า สังคมวัฒนธรรมตามแบบฉบับของชาวมลายูท้องถิ่น จึงถูกหยิบยกและนำมาอธิบายในตำนานปัตตานีทุกสำนวน และตำนานยังมีความสอดคล้องกับข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ด้านความเป็นมาของชนพื้นเมืองท้องถิ่นเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม ตำนานเมืองปัตตานีมีข้อดีของการเสนอภาพประวัติศาสตร์ปัตตานี ตลอดจนความสัมพันธ์กับหัวเมืองต่างๆ ในบริเวณใกล้เคียง ในขณะที่พงศาวดารไทยไม่ปรากฏคำอธิบายดังกล่าว โดยเฉพาะเรื่องราวในยุคตำนานเริ่มแรกของการตั้งเมือง ทั้งนี้เพราะการเขียนประวัติศาสตร์ตำนานเมืองปัตตานีเองเป็นการรวบรวมข้อมูลที่มีอยู่ในสังคมท้องถิ่น ซึ่งอำนาจของส่วนกลางในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลดังกล่าวได้ ในเนื้อหาที่เป็นวัตถุประสงค์ของการบันทึกตำนานเมืองปัตตานีฉบับมลายูเอง ผู้เขียนก็ได้พยายามชี้ให้เห็นว่าการรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองปัตตานีกระทำด้วยความเพียรพยายามเป็นอย่างยิ่งเพราะในอดีตจารีตของการบันทึกประวัติศาสตร์ของเมือง โดยเฉพาะในกลุ่มชาวมุสลิมภาคใต้เองไม่นิยมกระทำกันอย่างแพร่หลาย และชี้ให้เห็นเนื้อหาส่วนต้นของตำนานปัตตานีในยุคแรก โดยเฉพาะเนื้อหาก่อนการกล่าวถึงปัตตานีในยุคของราชวงศ์ศรีวังษา นั้น เป็นการรวบรวมประวัติศาสตร์ ที่มาจากเมืองจากคำบอกเล่าในยายปรัมปราที่มีการบอกเล่าต่อกันมาในกลุ่มคนพื้นเมือง และบางเรื่อง

มีการบันทึกด้วยลายมือเขียน และไม่เผยแพร่ อย่างไรก็ตามตำนานเมืองปัตตานีจึงเป็นการนำเสนอภาพของเรื่องราวประวัติศาสตร์จากท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ฉบับภาษามลายู อักษรยาวีมาศึกษา แล้วนำมาเรียบเรียงและเผยแพร่ ดังนั้นเนื้อหาของตำนานประวัติศาสตร์ดังกล่าวจึงเท่ากับเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติ และเหตุการณ์ของบรรพบุรุษชาวปัตตานีในอดีตที่ผ่านมา

การลำดับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในตำนานเมืองปัตตานี

ตำนานเมืองปัตตานีมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากตำนานเมืองภาคใต้เรื่องอื่น เพราะตำนานเมืองอื่นๆ มักเป็นการเขียนอธิบายความโดยมีการนำเสนอที่สอดคล้องกับงานคติทางศาสนา โดยเฉพาะอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีแนวการเขียนตำนานในขณะที่ยังมีตำนานเมืองปัตตานีมีการอธิบายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติของเมือง ประวัติของราชวงศ์ บทบาทของเจ้าเมือง ความสัมพันธ์ด้านสังคมการเมืองและเศรษฐกิจของปัตตานีกับหัวเมืองต่างๆ ในแหลมมลายู ตลอดจนต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อในเอเชียใต้ อย่างอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ญี่ปุ่น รวมถึงชาวยุโรป ที่สนใจ เข้ามาติดต่อค้าขาย เช่น ฮอลันดา โปรตุเกส อังกฤษ เป็นต้น ดังนั้นแนวของการนำเสนอจึงไม่ได้สอดแทรกเรื่องราวของคติศาสนาที่มีบทบาทในท้องถิ่นดังกล่าวแต่อย่างใด ตำนานจะกล่าวไว้เพียงว่า ศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่ในปัตตานีเมื่อใด และในที่สุดศาสนา นี้ได้เข้ามามีบทบาทต่อการยอมรับนับถือของชาวปัตตานี มีการติดต่อค้าขายกับบรรดาพ่อค้าชาวอาหรับและการรับเอาวัฒนธรรมด้านศาสนาของชาวปัตตานีก็เป็นที่มาของรากฐานวัฒนธรรมอิสลามในปัตตานีสมาัยต่อมา ซึ่งเป็นการเน้นย้ำถึงความพยายามในการอธิบายพัฒนาการประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีในยุคอาณาจักรและความเปลี่ยนแปลงในแง่การสลายระบบการเมืองการปกครองในรูปแบบเดิมจนเข้าสู่การปกครองของสยาม

ในสมัยราชวงศ์ศรีวังษาที่ปกครองเมืองปัตตานีได้มีความรุ่งเรืองทางด้านการค้าเป็นอย่างสูง ทำให้ปัตตานีเป็นที่รู้จักของชาวต่างประเทศ ที่ต้องการเข้ามาติดต่อค้าขาย ความสำคัญในฐานะเมืองท่าการค้าของปัตตานีในยุคนี้ทำให้ปัตตานีเป็นอาณาจักรที่อยู่อาศัย ต้องการเข้า

มาควบคุม เรื่องราวประวัติศาสตร์ปัตตานีจากตำนานช่วงนี้นับว่าเป็นที่น่าสังเกตว่าตำนานเมืองปัตตานีเป็นข้อมูลที่พยายามชี้ให้เห็นว่าสถานภาพของเมืองปัตตานีและรัฐอยุธยาเป็นเสมือนรัฐที่มีความเท่าเทียมกัน ปัตตานีไม่ได้เป็นเมืองประเทศราชของอยุธยา และจะเห็นได้ว่าเมื่อศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองปัตตานีในสมัยรัตนโกสินทร์เรื่อยมา ปัตตานีแม้จะถูกปกครอง โดยฝ่ายสยามแต่ก็พยายามดิ้นรนเพื่อความ เป็นอิสระมาโดยตลอด เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับกบฏที่เกิดขึ้นหลายครั้งที่เกี่ยวกับปัตตานี ซึ่งการนำเสนอประวัติศาสตร์ได้ภาพดังกล่าว โดยอธิบายเงื่อนไขจากท้องถิ่นเอง ไม่ปรากฏในการอธิบายของหลักฐานส่วนกลาง โดยเฉพาะ พงศาวดารไทยที่รวบรวมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ด้วยเหตุนี้การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีจากข้อมูลท้องถิ่นจึงเป็นภาพสะท้อนในอีกแง่มุมหนึ่งจากคนในท้องถิ่นเอง ข้อมูลประวัติศาสตร์ วิธีการเรียบเรียงการสอดแทรกทัศนะในเนื้อหาของตำนานประวัติศาสตร์ ย่อมอธิบายถึงแนวคิดของผู้เขียนที่ไม่ได้บรรยายเป็นเนื้อหาโดยตรง ชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ปัตตานีมีพัฒนาการที่เป็นเอกลักษณ์ตั้งแต่อดีตที่เริ่มต้น และพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลง การคลี่คลายของความรุ่งเรืองในอดีตของปัตตานีเกิดขึ้นจากอำนาจของรัฐไทยตั้งแต่อยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ต้องการที่อำนาจเหนือดินแดนแห่งนี้ และท้ายที่สุดปัตตานีได้ถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของสยามจนกลายเป็นจังหวัดภายใต้การปกครองสยามมาตราบจนปัจจุบัน

เนื้อหาตำนานเมืองปัตตานีเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวมลายูท้องถิ่น

เนื้อหาของตำนานเมืองปัตตานี แม้จะมีแกนหลักในการอธิบายประวัติศาสตร์ด้านการเมือง เน้นประวัติการเมือง แต่ในเนื้อหาหลายตอนได้สอดแทรกภาพของวิถีชีวิตชาวมลายูท้องถิ่น เช่น วิถีชีวิตของชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตด้วยการออกทะเลหาปลา ดังนั้นอาชีพประมงเป็นอาชีพหนึ่งของชาวปัตตานี โดยเฉพาะประมงชายฝั่ง การค้าในอดีตปัตตานีเป็นเมืองท่าที่สำคัญของต่างชาติ

ด้านศาสนาปรากฏเนื้อหาตำนานทุกฉบับตรงกันที่กล่าวถึงศาสนาอิสลามมีบทบาทต่อคนมลายูท้องถิ่น

ตลอดจนการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทย พุทธและอิสลามในกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางลงมา ซึ่งให้เห็นว่าในท้องถิ่นนี้คนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม และแม้จะมีความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมความเชื่อ เชื้อชาติที่เคยมีมาแต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

เนื้อความของตำนานมลายุดอนนี้จะไม่ได้กล่าวถึง ในบางฉบับแต่ก็ชี้ให้เห็นว่าเดิมชาวมลายูยอมรับว่าสตรีซึ่งเป็นกษัตริย์มีอำนาจปกครองเมือง และต่อมาก็มีรายาที่เป็นสตรีอีกหลายพระองค์ ซึ่งในสมัยที่พระนางปกครองเมืองปัตตานีก็รุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจ และมีความเข้มแข็งทางด้านการเมือง จนได้มีการแทรกในคำอธิบายของตำนานเป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองปัตตานีสร้างโดยกษัตริย์ที่เป็นสตรี และรุ่งเรืองในครั้งที่สตรีปกครอง การยอมรับในสภาพของสตรีในเนื้อหาของตำนานเมืองมลายูเกี่ยวกับประวัติเมืองปัตตานีจะเห็นได้จากกรกล่าวถึงสตรีที่เป็นกษัตริย์ก็สามารถมีเครื่องแสดงความเป็นอำนาจและได้ครอบครองศาสตราวุธของสูงคือกริช โดยสามารถถือกริชออกว่าราชการเมืองเช่นเดียวกับกษัตริย์ที่เป็นชาย

กล่าวได้ว่าตำนานประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีมีความสำคัญในฐานะที่ให้ข้อมูลในการอธิบายประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีที่มีแง่มุมแตกต่างจากเอกสารของไทยไว้ค่อนข้างมากทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ของปัตตานีควรที่ได้มีการศึกษาเปรียบเทียบกับหลักฐานของไทยและต่างชาติอยู่อีกมาก

ตำนานเมืองปัตตานีเป็นตำนานที่ชี้ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองปัตตานีในอดีตการตั้งรกรากของคนพื้นเมืองปัตตานีเนื้อหาของตำนานเป็นการอธิบายให้เห็นที่มาในอดีตบนพื้นฐานของข้อมูลท้องถิ่นมลายูเอง และนับเป็นหลักฐานที่มีความสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในภาคใต้ของไทย โดยมีปัตตานีเป็นศูนย์กลางกับเมืองอื่นๆ ที่อดีตเคยเป็นของสยาม และได้สูญเสียในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น ไทรบุรี กลันตัน เป็นต้น เพราะตำนานได้มีการกล่าวถึงสายสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของเมืองดังกล่าวที่มีต่อกันอันมีมาตั้งแต่ยุคเริ่มแรกของการสร้างบ้านเมืองสมัยต้นราชวงศ์ของปัตตานี นอกจากนี้ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ที่สยามเรืองอำนาจ ยังพบว่าอาณาจักรของสยามได้มีความสัมพันธ์กับปัตตานี

ทั้งด้านการค้าและการเมือง โดยเฉพาะความสัมพันธ์ในสมัยอยุธยาที่มีต่อกันในเชิงความขัดแย้ง ดังปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์พงศาวดารไทยที่มักอธิบายถึงปัตตานีว่า "ดินแดนของสยาม" ในขณะที่ตำนานมลายูเองกลับมองว่าความสัมพันธ์ของปัตตานีและอาณาจักรสยามนั้นเป็นไปอย่างรัฐอิสระต่อกัน ทักษะเหล่านี้ได้แทรกอยู่ในเรื่องราวการบันทึกประวัติศาสตร์ปัตตานีที่ตั้งบนพื้นฐานของความคิดเกี่ยวกับอดีตชาวมลายูท้องถิ่นที่ต้องการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ของบรรพชนปัตตานีและการแสดงถึงความภาคภูมิใจในอดีตที่เคยรุ่งเรืองมาก่อน

ตำนานปัตตานีได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์ปัตตานีในหลายประเด็น ซึ่งการศึกษาประวัติศาสตร์จากเอกสารตำนานปัตตานีสามารถเทียบเคียงกับข้อมูลประวัติศาสตร์อื่น เพื่อชี้ให้เห็นความสอดคล้องและข้อขัดแย้งในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ดังต่อไปนี้

ตำนานปัตตานีในมุมมองประวัติศาสตร์เมื่อแรกตั้งเมือง

ตำนานปัตตานีกล่าวถึงที่มาของการตั้งถิ่นฐานยุคแรกในดินแดนมลายูว่า เดิมมีกลุ่มคนชาวสยามและชาวฮินดูที่เดินทางมาจากอินเดียมาอาศัย ขณะเดียวกันชาวมลายูที่อาศัยอยู่ร่วมกันทั้งชาวมลายูจากเกาะเปอร์จา (น่าจะหมายถึง สุมาตรา) เป็นกลุ่มชนที่ทยอยเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมด้วยต่อมา ดังนั้นอารยธรรมเก่าแก่โบราณของดินแดนแถบนี้จึงอยู่ภายใต้อารยธรรมอินเดียโบราณ ดังปรากฏอิทธิพลทางศาสนาพุทธ ฮินดู แพร่หลายก่อนศาสนาอิสลามจะเข้ามาเผยแพร่ (ฮิบบรอนิม ซุกรี, 2525, 1-4) จะเห็นได้ว่า ตำนานเมืองปัตตานีมีจุดมุ่งหมายในการเขียนที่กล่าวถึงที่มาของเชื้อชาติมลายู และยอมรับการตั้งถิ่นฐานเดิมของชาวสยาม และการมีรากฐานอารยธรรมของอินเดียดั้งเดิม ความเก่าแก่ของอาณาจักรโบราณ บริเวณเมืองปัตตานี นอกจากในตำนานเมืองแล้วพบว่าตำนานไทรบุรี (Kedah Annals) หรือ (Hikayat Marong Mahawangsa) ยังเคยกล่าวถึงอาณาจักรโบราณที่ชื่อว่า ลังกาสูกะ (Langkasuka) ซึ่งเป็นบันทึกต่างๆ ทำให้ประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าลังกาสุกะตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของแหลมมลายู ระหว่างสงขลาและกลันตันและศูนย์กลางสำคัญคือ บริเวณเมืองปัตตานีในปัจจุบัน (จิรวัดน์ จักรพันธ์ (แปล), 2511, 8 และ อ.บางนรา, 2519, 2-3) อาณาจักรแห่งนี้เป็น

อาณาจักรโบราณร่วมสมัยกับอาณาจักรโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการติดต่อกับโลกภายนอก มักปรากฏในบันทึกของชาวจีน ที่ใช้เส้นทางนี้ผ่านไปยังอินเดีย คืออาณาจักรพุนันซึ่งอยู่บริเวณปากแม่น้ำโขง อาณาจักรจามปา ซึ่งอยู่บริเวณเมืองเว้ และอาณาจักรในกลุ่มแม่น้ำที่มีความเจริญในระยะเวลาใกล้เคียงกันคืออาณาจักรลังกาสุกะ เมื่ออาณาจักรพุนันเสื่อมลงในศตวรรษที่ 5 ลังกาสูกะได้เริ่มเจริญขึ้นเพราะอยู่ในเส้นทางการค้าระหว่าง จีน อินเดีย เช่นกัน เริ่มก่อตั้งอาณาจักรตั้งแต่ศตวรรษที่ 2 จุดหมายเหตุจีนบันทึกไว้ว่าเป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบเป็นแหล่งผลิตไม้กฤษณา ต้นการบูร เป็นอาณาจักรที่มีการบันทึกประวัติศาสตร์อยู่ในประวัติศาสตร์ของชาวมลายู และชาวชวาประมาณ ค.ศ. 515 ได้มีการติดต่อกันระหว่างอาณาจักรนี้กับจีน เอกสารจีนได้บรรยายถึงกษัตริย์อาณาจักรนี้ว่า มักจะทรงช้างอันแวดล้อมไปด้วยขบวนทหารองครักษ์ที่มีท่าทางดุร้าย ขบวนช้างจะประกอบด้วยทหารตีกลองและถือธงสีต่างๆ ผู้คนนิยมไว้ผมยาว และใส่เสื้อไม่มีแขน อาณาจักรนี้ต่อมาเสื่อมอิทธิพลลง เพราะถูกอาณาจักรพุนันโจมตีในศตวรรษที่ 6 (เพ็ญศรี กาญจนมัย, 2523, 6) และจากบันทึกของชาวจีนหลายคนรวมถึงชาวอาหรับ ชี้ให้เห็นว่าลังกาสุกะตั้งอยู่บนฝั่งทะเลตะวันออกของแหลมมลายู (เสนีย์ มะดากะกุล, 2517, 12-28) ในด้านวัฒนธรรมความเชื่อของชาวปัตตานียุคลังกาสุกะได้มีศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาพุทธและความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ การบูชาธรรมชาติ และลัทธินับถือผี (26)

ประวัติของเมืองปัตตานีในตำนานอธิบายเชื่อมโยงกับความเป็นมาในอดีตร่วมกันกับเมืองไทรบุรีวงศ์ตระกูลเมืองไทรบุรีเป็นที่มาของการสืบวงศ์ในการปกครองเมืองปัตตานีและกลั่นตันต่อมา (พระศรีบุรีรัฐ , ม.ป.ป, 1-10) เนื้อหาคล้ายคลึงกับประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีในตำนานเมืองไทรบุรี (Hikayat Marong Mahawangsa) เช่นตอนที่กล่าวถึงกษัตริย์มะโรงมหาโพธิสัตว์ให้ธิดาทรงช้างเสี่ยงทายเพื่อสร้างเมืองขึ้นใหม่ จนพบที่ตั้งมีชัยภูมิที่เหมาะสม คือ เมืองปัตตานี (ปัตตานี) การขยายบ้านเมืองจากไทรบุรีโดยสร้างเมืองใหม่สะท้อนถึงความ เป็นบ้านพี่เมืองน้อง (Teeuw A. & David K. Wyatt, 1970, 218-219) เช่นเดียวกับที่ปรากฏในเอกสารพงศาวดารเมืองไทรบุรี (ตามฉบับที่มีในศาลาลูกขุน) ซึ่ง

เป็นประวัติของเมืองไทรบุรีว่า เดิมไทรบุรีหรือเคด๊ะ (เมืองนี้ในภาษา อาหรับแปลว่า จานดอกไม้ มีที่ตั้งของเมืองที่ลังกาซูก (ลังกาสุกะ) เหนือวาลามูดา ปฐมกษัตริย์คือ พระองค์มหาวังศา กษัตริย์ที่ปกครองเมืองนี้ 7 ลำดับวงศ์ นับถือพุทธศาสนา (พงศาวดารเมืองไทรบุรี , 2506, 263 -264)

ตำนานเมืองปัตตานีฉบับพระศรีบุรีรัตน์ (รวบรวม) กล่าวถึงเมืองไทรบุรีและบริวารยอมรับอำนาจของเมืองทวายทอง มีการส่งบรรณาการแก่ทวายทอง ซึ่งน่าจะหมายถึง สุโขทัย (ตำนานเมืองปัตตานี, 8-9) ในขณะที่ตำนานเมืองปัตตานีฉบับมลายูไม่ได้กล่าวถึงเนื้อหาที่ไทรบุรี ปัตตานีเป็นเขตแดนของสยามในสมัยสุโขทัย (ฮิรอนิม ชุกกรี, 2525, 13) ซึ่งประเด็นการที่ไทรบุรีปัตตานีเป็นของสยามในสมัยดังกล่าวเป็นข้อถกเถียงในประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ในประเด็นที่เกี่ยวกับการขยายอาณาเขตของสยามครั้งสุโขทัยลงไปยังแหลมมลายูนั้น ยอร์จ เซเดส์ กล่าวถึงการ แพร่ขยายอำนาจสยามไปสู่คาบสมุทรมลายูราวสมัยของกษัตริย์จันทราภานุ (กษัตริย์ของนครศรีธรรมราช) กล่าวถึงคริสต์ศตวรรษที่ 13 อาณาจักรตามพรลิงค์ หรือทัมบราลิงก์เป็นทางผ่านที่สยามจะขยายอำนาจสู่คาบสมุทรมลายูอยู่แล้ว จากนั้นสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้ขยายอิทธิพลถึงไทรบุรี เพราะ กลั่นตันปัตตานี ตรังกานู หัวเมืองฝ่ายใต้ดังกล่าวจึงมีความผูกพันกับสยามเรื่อยมา (ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, 2514, 2-4)

อีกแง่หนึ่งนักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเอกสารท้องถิ่นของภาคใต้เปรียบเทียบกับหลักฐานประวัติศาสตร์ของไทยภาคกลาง พบว่าไม่มีหลักฐานเอกสารใดก่อนสมัยอยุธยาที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่เป็นศูนย์อำนาจของสยามกับปัตตานียุคดังกล่าว แต่มาปรากฏในสมัยอยุธยา ดังพงศาวดารสมัยอยุธยาที่กล่าวถึงความสัมพันธ์กับปัตตานีเป็นครั้งแรกว่า ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อสุลต่านปัตตานียกทัพมาช่วยอยุธยา แต่กลับคิดกบฏ มาตีพระบรมมหาราชวังจนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิต้องเสด็จหนี (พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ, 2507, 79) แม้ว่าการส่งกองทัพไปช่วยรบจะเป็นหน้าที่ของเมืองประเทศราชที่พึงจะกระทำต่ออาณาจักร ซึ่งสอดคล้องกับทัศนคติความเห็นว่า ปัตตานีเป็นส่วนหนึ่งของสยามตั้งแต่สุโขทัย โดยใช้หลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่กล่าวถึงอาณาจักร

สุโขทัยได้ขยายอำนาจลงไปจนจบแหลมมลายูแต่ก็ได้มีนักประวัติศาสตร์กลุ่มที่ปฏิเสธ พื้นฐานการตีความดังกล่าว เพราะศิลาจารึกตอนที่กล่าวถึงการขยายอาณาเขตของสุโขทัยไม่ได้เป็นหลักฐาน ที่บันทึกในสมัยพ่อขุนรามคำแหง และไม่ปรากฏหลักฐานที่มีน้ำหนักพอจะอธิบายได้ว่าสุโขทัยมีอำนาจเหนือตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ซึ่งเป็นศูนย์กลางอีกแห่งหนึ่งเหนือบริเวณคอคอดกระที่มีอำนาจแผ่ไปเหนือดินแดนในแหลมมลายูอาณาจักรตามพรลิงค์มีอำนาจเหนือหัวเมืองตอนใต้ และคงรวมไปถึงลังกาสุกะหรือปัตตานี ซึ่งอยู่ใกล้เคียง ต่อมาเมื่อราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชเสื่อมอำนาจลงอยุธยาจึงเข้ามามีอิทธิพลเหนือตามพรลิงค์ รวมทั้งปัตตานีด้วย (พรธมนงาม เถาธรรมสาร, 2529, 11-12)

อารยธรรมอินเดียและร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในปัตตานี

ในยุคที่ลังกาสุกะเป็นดินแดนที่ชาวพื้นเมืองได้รับอารยธรรมอินเดียพบว่า ตามประวัติศาสตร์การสร้างเมือง ในตำนานกล่าวถึงกษัตริย์ผู้ครองเมืองและพลเมืองนับถือพุทธศาสนา ผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์ฮินดู (ฮิบรอฮิม ชุกรี, 2525, 14) การประกอบพิธีในราชสำนัก โดยมีโต๊ะเซส คล้ายกับพราหมณ์ประกอบพิธีกรรม เช่น พิธีสมโภชการขึ้นครองเมืองของราชาปัตตานี (ตำนานเมืองปัตตานีฉบับพระศรีบูรวิรัฐ, 12-13)

นอกจากนี้การกล่าวถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธ ที่มาจากอินเดียเหนืออาณาจักรโบราณสอดคล้องกับหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีที่ปัตตานี คือ บริเวณเมืองโบราณยะรัง เช่นปรากฏโบราณสถาน กำแพงเมืองที่บ้านวัด การค้นพบเนินโบราณสถานทั้งในเมือง และนอกเมืองที่เชื่อว่าเป็นเจดีย์ทั้งหมด 29 แห่งบริเวณบ้านประแว และบ้านวัดโบราณสถานที่พบและอิฐของเจดีย์มีลักษณะคล้ายคลึงกับอิฐของวัฒนธรรมทวารวดีและสมัยอยุธยา ส่วนโบราณวัตถุแสดงอิทธิพลของพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดู เช่น พระพุทธรูปประทับยืน ศิลปะทวารวดี คริสต์ศตวรรษที่ 8-9 รูปสลักศิลปะธรรมจักรขนาดสูง 35 เซนติเมตร กว้าง 26 เซนติเมตร คริสต์ศตวรรษที่ 6-7 คิวลิงค์ คริสต์ศตวรรษที่ 7-8 ชิ้นส่วนสถูปหรือเจดีย์จำลองขุ้มเรือนแก้วคริสต์ศตวรรษที่ 3-6 ฐานธรณีประตูและแท่นศิลาใช้วางคิวลิงค์ และ

ฐานโยนี พระสุริยสาริต ซึ่งเป็นรูปเคารพของเทพดวงอาทิตย์ในศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น (สว่าง เลิศฤทธิ์, 2531, 14-38)

ชุมชนเมืองโบราณที่ะรังจากการศึกษาทางโบราณคดีที่ผ่านมาพบว่า เมืองนี้สร้างตัวจากชุมชนเล็กๆราว 1,000 ปี แล้วพัฒนาขึ้นสามารถผลิตอาหารเอง มีการติดต่อค้าขายต่อมาภายหลังราวพุทธศตวรรษที่ 15-17 ในช่วงนี้เริ่มมีคนต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน การค้าขายมีพ่อค้าจีน อินเดีย อาหรับ และต่อมาก็มีพ่อค้ายุโรปเข้ามาค้าขายด้วย (43)

ในยุคนี้พบว่า การติดต่อค้าขายอันเนื่องมาจากการเดินทางเข้ามาของพ่อค้าอาหรับทำให้มีผลต่อการเผยแพร่วัฒนธรรมของศาสนาอิสลาม อิทธิพลของศาสนาอิสลามได้เริ่มเข้ามามีบทบาทแทนที่อารยธรรมอินเดีย ซึ่งเป็นอารยธรรมดั้งเดิมของคนท้องถิ่น ข้อสันนิษฐานนี้ตรงกับที่มีการกล่าวถึงในตำนานของปัตตานีหลายสำนวนที่ยอมรับอารยธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นปัตตานียุคของอาณาจักรลังกาสุกะนั้นรับอิทธิพลของอินเดีย

การรับอิทธิพลของศาสนาอิสลามในปัตตานี

ศาสนาอิสลามแพร่อิทธิพลเข้าสู่ปัตตานีในราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 โดยเข้ามาตั้งเมืองปัตตานี ปะหัง แล้วจึงเข้าสู่มะละกา ในประวัติศาสตร์ของรัฐกลันตันระบุว่าในราว ค.ศ.1150 มีคนจากปัตตานีได้เดินทางไปเผยแพร่ศาสนาในกลันตัน เมื่อแรกนั้นศาสนาอิสลามเข้าสู่ปัตตานีโดยกษัตริย์เป็นผู้เข้ารับในศาสนาที่มีบันทึกของพ่อค้าอาหรับเป็นผู้นำศาสนาเข้าเผยแพร่ P.W.F. Wertheim ใน Indonesian Society in Transition และ B.J.O. Schrieke ใน Boek Van Bonang ได้กล่าวไว้ว่า กษัตริย์แต่เดิมไม่ได้นับถือศาสนาอิสลาม มีแต่พ่อค้าเท่านั้นที่นับถือศาสนา

จากหลักฐานต่างๆพอจะกล่าวได้ว่าอิสลามแพร่เข้ามาสู่พลเมืองแล้วจึงมาถึงผู้ปกครองและกษัตริย์ทรงรับอิสลามในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ราว ค.ศ.1457 (Teew & Wyatt, 1970, 75 และ ฮิบรอฮิม ชุกรี, 2525, 15) คือ เหตุการณ์ในสมัยรายาอินทริราชที่ทรงประหารและมีมุสลิมคือ เช็กซาฟานุดดีน รักษาและขอให้พระองค์รับนับถือศาสนาอิสลามเมื่อทรงหายจากอาการประชวรพระองค์ทรงรับศาสนาและทำพิธีราชาภิเษกเป็นสุลต่าน

ตามประเพณีอิสลาม (เรื่องเดิม, 15-16) ในฉบับของ Teeuw, A. & David K.Wyatt กล่าวถึงพระนามกษัตริย์องค์นี้ว่า สุลต่านอิสมาอิลซาลห์ การรับศาสนาอิสลามของกษัตริย์องค์แรกในตำนาน กล่าวถึงการไม่บูชาพระพุทธรูป และการไม่เสวยเนื้อหมู นอกจากนี้ก็ยังปฏิบัติตามประเพณีเดิมทุกประการแม้ในสมัยโอรสของพระองค์คือ มุกอ์ฟรัชห์ ก็มีการบูชาสิ่งต่าง ๆ นอกจากพระพุทธรูป (Teeuw & Wyatt, 1970, 75; 79; 152; 155) ในตำนานเมืองปัตตานีฉบับพระศรีบูรุษ กล่าวถึง การรับศาสนาอิสลามในเนื้อหาคล้ายกันแต่ชื่อของเจ้าเมืองต่างกัน โดยลำดับเรื่องราวว่า เดิมในสมัยที่ปัตตานีปกครอง โดยราชาญิงบ้านเมืองสงบสุข ราชานับถือศาสนาพุทธ จนกระทั่งในสมัยต่อมา ราชามีเก๊ะได้เริ่มมีการนับถือศาสนาอิสลาม คำว่ามีเก๊ะ แปลว่าปริหรือแยก เพราะราชามีผิวหนังปริจากโรคผิวหนังรักษาไม่หาย ต่อมาโต๊ะเซต จากเมกกะเป็นผู้รู้ใน ศาสนาอิสลาม และชำนาญในการรักษาโรค ได้อาสารักษาผิวหนังให้หายจนหาย และให้ราชารับศาสนาอิสลาม จากนั้นทรงสถาปนาตนเป็นกษัตริย์ตามธรรมเนียมอิสลาม เป็นสุลต่านปัตตานี สุลต่านองค์นี้มีบุตร 2 คนคือ เซตมาแอล และลอที่ซาฮาก (พระศรีบูรุษ, ม.ป.ป, 25)

กล่าวได้ว่าจากหลักฐานตำนานเมืองปัตตานีฉบับต่าง ๆ ได้ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในปัตตานีอันเป็นกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการเผยแพร่ศาสนาอิสลามเข้ามาในดินแดนฝั่งตะวันออกเข้าสู่แผ่นดินในแหลมมลายู ภายหลังจากที่ศาสนาอิสลามเข้ามายังเมืองไทรบุรี (Kedah) ก่อน ในประวัติศาสตร์เมืองไทรบุรี (History of Kedah by G.M.Khan) กล่าวถึงราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 เป็นต้นมา พ่อค้าอินเดียที่เป็นมุสลิมที่เดินทางมาแวะที่ไทรบุรีและเมืองต่าง ๆ แถบแหลมมลายูได้นำศาสนาอิสลามเข้ามา คนกลุ่มนี้มีความสนใจในความเจริญของชาติและภาษามลายู และมีคนพื้นเมืองบางส่วนที่เปลี่ยนมานับถือศาสนา อิสลามบ้างแล้ว ใน ค.ศ.774 (พ.ศ.1317) พ่อค้าชาวอาหรับชื่อ เคอร์ทัสเบย์ และสุไลมันได้นำคำสอนศาสนา อิสลามมาในดินแดนนี้ ในคริสต์ศตวรรษที่ 8 ได้มีการติดต่อระหว่างพ่อค้าอินเดียที่เป็นมุสลิมและพ่อค้ามุสลิมในบริเวณนี้ ต่อมาชาวมุสลิมจากอินเดียและชาวมลายูท้องถิ่น ได้มีการแต่งงาน

กัน ทำให้ศาสนาอิสลามเริ่มแพร่หลายยิ่งขึ้น ในไทรบุรีปรากฏหลักฐานเหรียญเงินจารึกใน ค.ศ. 848 (ปีศักราชอิสลาม 234) แสดงการเข้ามาของศาสนาอิสลามรุ่นแรก เหรียญของอับบาซิด คาลิป คัลมุดา วากิล ใน ค.ศ. 847-864 (พ.ศ.1390-1404) ซึ่งยุคนี้พบที่โบสถ์อินดู (กรมศิลปากร, ม.ป.ป, 5)

หลังจากมีการเผยแพร่ศาสนาแถบไทรบุรี ศาสนาอิสลามได้เผยแพร่เข้ามายังดินแดนต่าง ๆ คือปัตตานีปะหัง และมาสู่มะละกา ในประวัติศาสตร์มะละกาพบว่าราว ค.ศ.1457 มะละกามีการรับศาสนาอิสลาม ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากปัตตานี (หากพิจารณาจากช่วงที่กล่าวถึงในตำนานเมืองปัตตานี กล่าวถึงการรับศาสนาอิสลามราว ค.ศ. 1457) มะละกาเป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีความสำคัญในทหามมะละกามีทหารรับจ้างชาวชวาจำนวนมาก ทหารเหล่านี้ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาต่อไปยังถิ่นเดิม เช่น หมูมเกะโมลุกกะ บรูไน บริเวณไกลออกไปในเกาะสุมาตรา (บังอร ปิยะพันธุ์, 2537, 68)

ปัตตานีในด้านเมืองท่าที่มีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและความสัมพันธ์กับอยุธยา

ความมั่งคั่งทางการค้าทำให้ปัตตานีเข้าสู่ยุคเรืองอำนาจ มีการติดต่อค้าขายกับต่างชาติชาวยุโรปหลายชาติ หลักฐานของไทยกล่าวถึงปัตตานีมีท่าที่ต่ออยุธยาโดยการก่อกบฏซึ่งในเอกสารฝ่ายไทยคือ พระราชพงศาวดารอยุธยาสะท้อนความเข้าใจว่าปัตตานีอยู่ในฐานะเมืองประเทศราชของอยุธยาใน พ.ศ.2103 สุลต่านมัดปาซาลห์หรือพระยาตานีศรีสุลต่านได้ยกทัพจะไปช่วยปราบกบฏทัพพม่าที่มาประชิดเมืองแต่กลับยกทัพเข้าตีพระบรมมหาราชวังของอยุธยาในครั้งนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเสด็จลงเรือศรีสักหลาดหนีไปยังเกาะมหาพราหมณ์ (พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ, 2507, 79) ขณะที่ตำนานปัตตานีกล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า กองทัพของสุลต่านได้แตกหนีไปภายหลังเมื่อทัพหลวงยกกำลังคนขับไล่ สุลต่านมัดปาซาลห์สิ้นพระชนม์กระหน่ำและได้ฝังพระศพตรงปากอ่าวเมืองสยาม สาเหตุของการที่กองทัพปัตตานีโจมตีอยุธยาเนื่องมาจากสุลต่านไม่พอใจการต้อนรับของอยุธยา เมื่อครั้งที่ทรงเสด็จเยือนในครั้งก่อนหน้า (สิบบรอฮิม ชุกกรี, 2525, 18)

ในฐานะเมืองท่าที่มั่งคั่ง และการที่ปัตตานีเป็น
ตัวเมืองที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจจึงทำให้ปัตตานีมี
ท่าที่แข็งขันต่ออำนาจส่วนกลางแต่การที่ยอมรับในอำนาจ
ของอยุธยา ก็เป็นเพื่อผลประโยชน์และความอยู่รอดของรัฐ
เมื่ออยุธยาตกอยู่ในฐานะอ่อนแอปัตตานีจะพยายามเป็น
อิสระจากอำนาจอยุธยาในสมัยรายาอูงได้ปฏิเสธการยอม
รับอำนาจของพระเจ้าปราสาททอง โดยอ้างถึงสาเหตุการ
ได้มาซึ่งราชบัลลังก์ไม่มีความชอบธรรม จนอยุธยาได้ขอ
กำลังจากฮอลันดาความช่วยเหลือปราบปราม ปัตตานีจะยอม
รับอำนาจของอยุธยาเมื่อเผชิญกับการคุกคามโดยกำลัง
ทัพ (พรรณงาม เก้าธรรมสาร, 2529, 14)

หลังจากการเผชิญหน้ากับอยุธยา ปัตตานีได้
หันมามีความสัมพันธ์ในการยอมรับอำนาจ และมุ่งจะ
ค้าขายกับต่างชาติที่เข้ามาติดต่อ ในตำนานเมือง
ปัตตานีกล่าวถึงความรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจ การค้า
ในสมัยรายาฮิยา (ครองเมือง ค.ศ.1584-1616) สมัย
นี้รายาได้ให้และชุดคลองชลประทานจากกรือเซะไปยัง
อ่าวเตอร์มัจฉันและมีการทำการค้ารุ่งเรือง ชาวต่าง
ประเทศเข้ามาค้าขายจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวโปรตุเกส
ฮอลันดา อังกฤษ สเปน ญี่ปุ่น เป็นต้น

ชาวฮอลันดาเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่ปัตตานี ราว
ค.ศ.1602 และส่งพ่อค้ามาค้าขายที่อยุธยาฮอลันดามี
การแข่งขันการค้ากับชาติที่สำคัญคือโปรตุเกสจนเกิดการ
บาดหมางต่อกันเพราะผลประโยชน์การค้า ชาวฮอลันดา
ค้าขาย ที่ปัตตานีจนราว ค.ศ.1641 เมืองมะละกาซึ่งเคย
อยู่ภายใต้การปกครองของชาวโปรตุเกสถูก ฮอลันดาโจมตี
และฮอลันดาชนะทำให้โปรตุเกสหมดอิทธิพลลง ส่วน
พ่อค้าชาติอื่น ๆ ก็ทยอยเข้ามาทำการค้าในปัตตานี
อย่างคับคั่ง ความรุ่งเรืองทางการค้าในยุคดังกล่าวเป็น
ยุคทองของปัตตานี แม้การค้าอาวุธซึ่งใช้ป้องกันเมืองก็
มีการซื้อโดยติดต่อผ่านอยุธยาซื้อปืนใหญ่ที่ปัตตานี เช่น
ตามประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นปรากฏข้อความที่กล่าวถึง
ค.ศ. 1606 กษัตริย์ญี่ปุ่นส่งทูตไปเฝ้าสมเด็จพระเอกาทศรถ
เพื่อติดต่อขอปืนใหญ่สองครั้ง ใน ค.ศ.1608 และ ค.ศ.
1610 ปืนใหญ่ นี้ซื้อจากเมืองปัตตานี (กรมศิลปากร,
ม.ป.ป., 15-16)

พ่อค้าอังกฤษที่เข้ามาค้าขายในปัตตานี และส่ง
นายหน้าไปค้าขายต่อที่อินเดียได้บันทึกการเดินทางของ
เขาในคริสต์วรรษที่ 17 ไว้ในหนังสือ English Inter-

course with Siam in the 17 th Century, by John
Anderson M.D. กล่าวไว้ว่า เรือ The Globe มุ่งหน้า
เข้าสู่ประเทศไทยท่าเรือแห่งแรกที่เรือลำนี้จอดคือปัตตานี
ซึ่งเป็นเมืองเล็กมีเจ้าหญิงหรือเจ้าชายปกครอง แต่ขึ้น
ต่อรัฐบาลไทยที่กรุงศรีอยุธยาและมีเจ้าเมืองสงขลาซึ่งอยู่
ใกล้เคียงกันดูแลแต่เมืองสงขลาสมัยนั้นไม่อาจเทียบทันได้
กับเมืองปัตตานี ในส่วนความสำคัญทางการค้า (เรื่องเดิม,
16) อังกฤษได้มาตั้งบริษัทอินเดียตะวันออก (East India
Company) ที่ปัตตานีเพื่อทำการค้า

สินค้าที่ต่างชาตินำมาค้าขายที่ปัตตานีในบันทึก
ของชาวต่างชาติทั้งยุโรปและจีน อาหรับ เปอร์เซีย กล่าวไว้
ว่าสินค้าส่วนใหญ่ที่ส่งออกของปัตตานีมักได้แก่ ข้าว
เกลือ แร่ธาตุ เช่น เหล็ก ทองแดง เครื่องเทศ เช่น พริก
ไทย การบูร ไม้หอมต่างๆ ผ้าไหมจีน เครื่องถ้วยชาม
ส่วนสินค้านำเข้าได้แก่ ผ้าอินเดีย เครื่องเทศ มีด กระจก
ถ้วยชาม ไหมดิบ ทาส เป็นต้น การค้าข้าวของ ปัตตานี
มีชื่อเสียงเพราะขณะนั้นปัตตานีอุดมสมบูรณ์ ปลูก ข้าว
ได้ดี และมีผลไม้นานาชนิด ชาวอาหรับนำผลผลิตไป ยัง
ประเทศของตน แหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของปัตตานีอยู่
ที่บริเวณอำเภอยะรัง จนถึงเขตอำเภอเมือง อำเภอหนองจิก
ยะหริ่ง มายอ ปานาเระ และโคกโพธิ์ (ครองชัย หัตถา,
2541, 7-8)

ขณะที่ปัตตานีมีความเจริญทางการค้า ราชินีกุนิง
ซึ่งเป็นเจ้าเมืองได้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและพระนางได้
เสด็จไปอยุธยาด้วยพระองค์เอง การกระทำเช่นนี้ฝ่ายไทย
ถือว่าเป็นการสวามิภักดิ์ ขณะที่ปัตตานีกลับมองว่าเป็น
การสถาปนามิตรภาพระหว่างอยุธยาและปัตตานี ไม่ได้เป็น
การยอมรับเป็นประเทศราช ประเด็นนี้จึงเป็นการมองใน
แง่ความขัดแย้งทางประวัติศาสตร์ของสองฝ่าย ในบันทึก
ชาวต่างชาติ Van Vliet กล่าวถึงเหตุการณ์ใน ค.ศ. 1636
ว่าการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองของราชินีปัตตานีไป
อยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นการแสดงว่า สอง
ฝ่ายสถาปนาสันติภาพ โดยฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะไม่ดูหมิ่น
หรือทำลายซึ่งกันและกัน ส่วนการเสด็จไปอยุธยาของ
ราชินีกุนิงนั้นในบันทึก Dagh-Register ว่าเป็นเพื่อฟื้นฟู
สันติภาพเท่านั้น (Teeuw & Wyatt, 1970,18)

พงศาวดารไทยกล่าวถึงช่วงปลายสมัยอยุธยาเมือง
ปัตตานีรวมทั้งหัวเมืองฝ่ายใต้ตั้งตนเป็นอิสระ ต่อมาได้ถูก
รวบรวมเป็นของไทยสมัยธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ใน

พ.ศ. 2329 (พงศาวดารเมืองปัตตานี, 2506, 4-6 และ อิบรอฮีม ซุกรี, 2525, 40-41) การปกครองของไทยต่อปัตตานีได้มีการให้ข้าราชการไทยเป็นเจ้าของ แต่ก็มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างข้าราชการไทยและเชื้อสายเจ้าเมืองปัตตานีในอดีต จนฝ่ายไทยได้ใช้วิธีการแบ่งแยกเมืองปัตตานีเป็น 7 หัวเมือง เพื่อง่ายต่อการควบคุม (อิบรอฮีม ซุกรี, 2525, 44) ในยุคที่ปัตตานีอยู่ภายใต้ฝ่ายไทย และปัญหาความขัดแย้งอันนำไปสู่ความไม่สงบในหัวเมืองฝ่ายใต้ทำให้สถานะปัตตานีที่เคยมีการปกครองด้วยราชวงศ์ปัตตานีเอง และความมั่งคั่งทางการค้าได้เสื่อมบทบาทลง

สรุป

ตำนานเมืองปัตตานีเป็นหลักฐานที่พยายามอธิบายถึงประวัติศาสตร์ความรุ่งเรืองของปัตตานี และตอนในท้ายของตำนานได้ชี้ให้เห็นถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ปัตตานีจากยุคเรืองอำนาจสู่การอยู่ภายใต้การปกครองของไทยเรื่อยมา เนื้อหาในตำนานยังสะท้อนความคิดของชาวมลายูท้องถิ่นที่มีต่อการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอดีตของบรรพชนให้คนรุ่นหลังได้เข้าใจที่มาในอดีตของปัตตานี แม้ว่าการอธิบายเหตุการณ์จะมีข้อแสดงที่ขัดแย้งต่อหลักฐานของไทย และช่วยเสริมข้อมูลที่เอกสารของไทยไม่ได้อธิบายไว้ ดังนั้นตำนานเมืองปัตตานีจึงมีคุณค่าในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ โดยเฉพาะภาคใต้ตอนล่าง รวมไปถึงในแง่ประวัติของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ โดยเฉพาะเมืองที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของไทยมาก่อน เช่น ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ซึ่งข้อความของตำนานสะท้อนประวัติศาสตร์อันเป็นเรื่องราวของเมืองดังกล่าวที่จะปรากฏในเนื้อหาของพงศาวดารเมืองต่างๆ ในภาคใต้ซึ่งถูกรวบรวมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ข้อที่น่าสังเกตของการศึกษาเนื้อหาตำนานเมืองปัตตานี คือเมื่อเทียบกับเอกสารของไทย โดยเฉพาะในพงศาวดารจะพบว่า หลักฐานสองฝ่ายสะท้อนแง่มุมในการมีที่ชนะเชิงขัดแย้ง กล่าวคือ พงศาวดารไทยเป็นเอกสารที่เขียนขึ้นจากมุมมองของไทย ขณะที่ตำนานปัตตานีเขียนจากมุมมองของมลายูท้องถิ่น และการเรียบเรียงจากหลักฐานชาวมลายู รวมทั้งบันทึกชาวต่างชาติย่อมให้แง่คิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ปัตตานีที่เห็น

ถึงความหลากหลายในการอธิบายและให้เหตุผลต่อเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาอย่างไรก็ดี การศึกษาด้านตำนานเมืองปัตตานีควรที่จะมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบในการชำระตำนานฉบับต่างๆ เพื่อทบทวนความถูกต้องของเนื้อหาประวัติศาสตร์ อันนำไปสู่ความเข้าใจทางด้านสังคม วัฒนธรรมในบริบทของประวัติศาสตร์ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร.(ม.ป.ป.). ประวัติศาสตร์สี่จังหวัดภาคใต้นราธิวาส ปัตตานี ยะลา สตูล. ยะลา: ศูนย์พัฒนาการศึกษา ภาค 2.
- ครองชัย หัตถา. (2541). เศรษฐกิจการพาณิชย์ต่างประเทศของปัตตานีในอดีต. *รัฐสมิแล*, 19(2), 1-10.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม.(2514). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ วิทยาลัยวิชาการศึกษา.
- บังอร ปิยะพันธุ์. (2537). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้*. กรุงเทพฯ: โอเอส พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2540). *บุหงาปัตตานีลิตชนไทยมุสลิมชายแดนภาคใต้*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- "พงศาวดารเมืองไทรบุรี" ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 2*. (2506) กรุงเทพฯ: ครุสภา.
- "พงศาวดารเมืองปัตตานี" ใน *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 3* และ 4 ตอนต้น. (2506) กรุงเทพฯ: ครุสภา.
- พรรณงาม เกษธรรมสาร. (2529). การเมืองไทยในตัวเมืองปัตตานีในอดีตกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ. *จุลสารแลใต้*, กรุงเทพฯ: สยามสมัย.
- พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ**. (2507) พระนคร: คลังวิทยา.
- พระศรีบูรุษรัฐ. (ม.ป.ป.). *ตำนานเมืองปัตตานี*. ม.ป.ท. : ม.ป.ท.
- เพ็ญศรี กาญจนอมัย. (2523). *ประวัติศาสตร์ทั่วไปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้*. กรุงเทพฯ: วารุณการพิมพ์.
- เฟิร์น บี.อาร์. (2511). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์*. เรียบเรียงโดย ม.ร.ว. จีรวัดน์ จักรพันธุ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สมาคมธรรมศาสตร์.
- สว่าง เลิศฤทธิ. (2531). *เมืองโบราณยะรัง*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

เสนีย์ มะดากะกุล. (2527). ประวัติศาสตร์ปัตตานีโบราณ
ราชอาณาจักรลังกาสุกะอยู่ที่ไหน. *รัฐสมิแล*, 3(1), 12-
28.

อ.บางนรา (นามแฝง). (2519). *ปัตตานี อดีต-ปัจจุบัน*.
กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์.

อิบรอฮีม ซุกรี. (2525). *ตำนาน&&เมืองปัตตานี*. เรียบ
เรียงโดย ทะสัน หมัดหมาน. ปัตตานี: ศูนย์การ
ศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขล
นครินทร์วิทยาเขตปัตตานี.

Teeuw, A.and David K. Wyatt. (1970). *Hikayat Patani
The Story of Patani*. The Hague: Martinus
Nujhoff.